

PISMOM PROTIV NEPOŽELJNIH ČITATELJA III. VRANČIĆEVA POMAGALA ZA KODIRANJE

Milenko Lončar i Diana Sorić

UDK: 929Vrančić, A.
003.26
Izvorni znanstveni rad

Milenko Lončar
Sveučilište u Zadru
Odjel za klasičnu filologiju
Z a d a r
mloncar@unizd.hr

Diana Sorić
Sveučilište u Zadru
Odjel za klasičnu filologiju
Z a d a r
disoric@unizd.hr

Među rukopisima Antuna Vrančića u Nacionalnoj knjižnici Széchényi u Budimpešti nalazi se pet priručnika za kodiranje, svaki na jednom listu papira. Riječ je o četirima službenim dokumentima što ih je pedesetih godina 16. st. Vrančiću dodijelio bečki dvor i o jednom Antunovu pomagalu za osobnu upotrebu. Svih pet načinjeno je po istom obrascu: sastoje se od šifriranog alfabeta i dodatnih šifriranih riječi; jedino Antunov privatni priručnik nema dodatka. Najzanimljivijima su se pokazala četiri popisa kodiranih riječi, broj kojih postupno raste, od pedesetak u najstarijem sustavu do više od dvije stotine u posljednjem. Oni sadrže najvažnija imena i pojmove austrijske vanjske politike onoga vremena. Najstariji i najmanji predan je Vrančiću i Zayu prilikom njihova odlaska u Tursku 1553. godine, drugi im je dodijeljen tri godine kasnije u samom Carigradu, treći je povjeren Antunu kratko nakon njegova povratka iz Turske 1557. s ciljem izvješćivanja budućega češkoga kralja Maksimilijana o prilikama u Transilvaniji, četvrti je sastavljen negdje u isto vrijeme, oko 1558, a bio je vjerojatno namijenjen Vrančićevoj misiji na Zapadu (do čega međutim nije došlo). U radu smo pokušali identificirati sve natuknice s popisâ. U njima se zrcale glavni akteri i problemi s kojima se suočavala austrijska grana Habsburgovaca, od osmanlijske opasnosti preko erdeljskog pitanja, protestantizma i papinstva do španjolsko-francuskog rata u Italiji, od Livonije na sjeveru do Sicilije na jugu te od Engleske do Perzije. U prilogu studiji objavljuje se prvo izdanje svih pet Vrančićevih priručnika za kodiranje.

Ključne riječi: Antun Vrančić, Ferdinand I, Maksimilijan II, Habsburgovci, Osmanlije, šifre.

Uvod

Tajna komunikacija uvijek je znak želje da se zbog nepovjerenja ili straha od nekoga nešto sakrije. Poznavale su je već najstarije povijesne zajednice, a u razdoblju kojim se ovdje bavimo (16. st.) kriptografija je već bila vrlo razvijena. Zamah je počeo s bujanjem trgovine nekoliko stotina godina prije: talijanski trgovački gradovi u 13. st. potakli su stvaranje moderne diplomacije razmjernom predstavniku s poslovnim partnerima,¹ a tržišna ekonomija podrazumijeva nadmetanje te stoga i nuždu čuvanja poslovnih tajni. Pod ruku s trgovinom ide i politika: osim borbe za trgovinski monopol, politici je osnovna djelatnost borba za teritorij i prihode koje on donosi. Rat zacijelo još i više iziskuje tajnost vlastitih planova i otkrivanje neprijateljskih. Stoga je kriptografija punu primjenu našla u diplomaciji i ratovanju.

Sredinom 16. st. Habsburgovci su se nametnuli kao jedina europska velesila. Car Karlo V. (1500/1519-1556/1558) i njegov sin Filip II. (1527/1556-1598) osvajanjem Italije izbacili su iz igre Francusku i njezina saveznika papu. Francuska je bila priklještena s triju strana - iz Italije, Španjolske i Nizozemske; stoga je shvatljivo što je pomoć tražila od Turske. Nakon Karlove abdikacije i smrti na prijestolju ga je zamijenio brat Ferdinand I. (1503/1558-1564), gospodar Austrije, Njemačke, Češke, Ugarske (bez njezina turskog dijela) i Hrvatske. Samo su Osmanlije ravnopravan, a najčešće i premoćan takmac habsburškoj dinastiji, kako na kopnenoj bojišnici u Ugarskoj i Hrvatskoj, tako i na Mediteranu.

U Ferdinandovu službu stavio se u svojim kasnim srednjim godinama ambiciozni šibenski humanist Antun Vrančić (1504-1573), kojem je vladar postupno povjeravao sve zamašnije diplomatske zadatke.² Među njima najzahtjevnija su bila dva carigradska poslanstva (ako bismo usporedili odnose snaga, danas bi to bio otprilike položaj američkog veleposlanika u Moskvi u doba hladnog rata). Vrančić se šiframa služio još dok je bio povjerenik erdeljskog dvora,³ pa je posve razumljivo da je i sada, u kudikamo važnijoj ulozi, u svojoj diplomatskoj putnoj torbi nosio priručnike za kodiranje.

---

¹ Usp. Ralph Edward Weber, *United States Diplomatic Codes and Ciphers, 1775-1938*, Transaction paperback printing, New Brunswick and London, 2011, 8 (s pozivom na: James Westfall Thompson and Saul K. Padover, *Secret Diplomacy: Espionage and Cryptography*, New York, F. Ungar Co., 1963, 263).

² O Vrančiću izvrsno Darko Novaković – Vladimir Vratović, *S visina sve. Antun Vrančić*, Globus, Zagreb, 1979.

³ U pismu bratu Mihovilu iz Francuske; usp. Darko Novaković, »Neobjavljena ostavština Antuna, Mihovila i Fausta Vrančića: R-5717 u rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu«, *Zbornik o Antunu Vrančiću* [ur. Vilijam Lakić], Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 2005, 161 i fotografija pisma na str. 162; Milenko Lončar, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja II: kodirana poruka Antuna Vrančića*, CM XXIII (2014), 119-132.

O tome svjedoči njegova rukopisna ostavština, koja se čuva u budimpeštanskoj Nacionalnoj knjižnici Széchényi, a u kojoj se među inim nalazi i pet listova sa šiframa. Radi se o pet različitih, no međusobno sličnih sustava za kodiranje. Po zapisima na licu lista ili na poleđini vidljivo je za komunikaciju s kime su pojedine šifre služile. Jedino za prvi, ujedno i najbogatiji sustav, nije naznačeno kojem je adresatu bio namijenjen.

Posrijedi su dakle, po redu na folijima:

- Šifre bez oznake pripadnosti.
- Šifre Mihovila Vrančića (*Ziffra cum Antonio Wrancio*; na poleđini: *Ziffra cum fratre*).
- Šifre kralja Maksimilijana (*Ziffre serenissimi regis Bohemiae Maximiliani cum Verancio*).
- Starije šifre Vrančića i Zaya (*Ziffra, quae prior data fuit. Verantii et Zaii*).
- Novije šifre Vrančića i Zaya (*Ziffra posterius data...*).

Koliko nam je poznato, osim Mihovilovih šifre dosad nisu predstavljene javnosti.⁴ Stoga se u prilogu ovoga rada objelodanjuje njihovo izdanje uz opis i komentar. Red će biti kronološki, po vremenu nastanka, koliko se ono može utvrditi. Mihovilove šifre, namijenjene privatnoj upotrebi, donesene su na kraju.

Prilika je za malu terminološku napomenu. Premda se većina stručnjaka služi riječima 'kodirati' i 'šifrirati' u istom značenju, postoji tendencija da se pod šiframa podrazumijevaju znakovi za pojedino slovo, a pod kodovima znakovi za čitave riječi.⁵ Mi nećemo inzistirati na toj razlici.

1. Starije šifre Vrančića i Zaya

(Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 47r-47v; slike 9 i 10)

Opis. Riječ je o listu papira veličine A4 koji na licu sadrži sustav za kodiranje, a na naličju naslov ili »adresu«, sve zapisano istim rukopisom (koji nije Vrančićev) i crnom tintom. Naslov glasi: *Ziffra, quae prior data fuit. Verantii, et Zaii*. Sudeći po formulaciji (*prior data*) to je naknadni zapis, nastao nakon što im je bila dodijeljena i druga šifra, ali ne mnogo kasnije, jer autor zna točno komu je bila namijenjena. Budući da su šifre i adresa djelo iste ruke, onda nije posrijedi bečki original, nego kopija načinjena za Vrančićevu osobnu arhivu. Možda je dakle

⁴ Ferdinandova i Maksimilijanova šifrirana pisma Vrančiću i drugovima objavio je Iac. Ferdin. d e Miller, *Epistolae imperatorvm, et regvm Ferdinandi Primi et Maximiliani Secvndi ad svos in Porta Ottomanica oratores Antonivm Venantivm, Franciscvm Zay, Avgerrivm Bvsbek, Albertvm Wyss et Christophorvm Tevffenspach*, Pestini, typis Mahtiae Trattner, C. R. Priv. Typ., 1808.

⁵ Usp. Weber, n. dj. (1), 3.

autor neki njegov tajnik. Taj zaključak oslabljuje činjenica što među Antunovim pismima nismo našli pisama pisanih istim rukopisom.⁶

Po udubljenjima na listu lako je zaključiti da je bio presavijen četiri puta okomito i jednom vodoravno te tako sveden na jednu osminu ukupne veličine, pogodnu za nošenje. Adresa se nalazi na trećem polju vodoravno i trećem okomito (c3), koje je zajedno sa susjednim (c4) najtamnije, što upućuje na jednostavan zaključak da su to bila vanjska polja presavijenog lista. Iznad adrese nalazi se slovo C napisano smeđom tintom i zacijelo drugim rukopisom. Na c4 pak nalazi se zapis *Immz* istom rukom. Ne znamo što bi značilo ni jedno ni drugo.

Sustav za kodiranje složen je vrlo uredno i ispisan čitkim rukopisom u sedam tablica. Najgornja je tablica s naslovom *Alphabetum* i dvadeset dvama slovima abecede, ispod kojih su za svako slovo upisane po dvije ili tri šifre, dvije za suglasnike, tri za samoglasnike. Zanimljivo je da je slovo *l* ispušteno pa dodano na desnom rubu zajedno s dvama pripadajućim kodnim znakovima. Šifre se sastoje od grčkih i latiničnih slova i arapskih brojeva s različitim dodacima (crticama, križićima, kružićima i sl.)

Desno u nastavku slijedi tablica *Errantes siue mutae*, ukupno šesnaest »nijemih« znakova koji ne znače ništa, nego otežavaju probijanje sustava. U drugom redu na prvom mjestu su *Duplices*, dvanaest dubleta i njihove šifre, a do njih deklinacija izraza *Maiestas Vestra*, očigledan dokaz da je sustav bio predviđen i za komunikaciju u pravcu Carigrad – Beč.

Čitav srednji dio stranice zaprema popis od pedesetak titula, osobnih i zemljopisnih imena i pojmova, raspoređenih u četiri stupca, svaki s pripadnom šifrom. Šifre pojmova sastavljene su uglavnom od jednog, rjeđe od dvaju nesmislenih slogova, najčešće tako da postoji osnovni oblik od jednog ili dvaju suglasnika i jednog od pet osnovnih samoglasnika koji variraju abecednim redom: *Nam, Nem, Nim, Nom, Num* ili *La, Le, Li...* Jedina su iznimka prve dvije šifre, koje glase *Ille* i *Iipse*, a odnose se na turskoga sultana i francuskoga kralja. Pritom se skupine od po pet varijanata istoga sloga mogu poklapati sa sadržajnim cjelinama. Skupina od *La* do *Lu* odnosi se na pojedine osobe iz turske sfere, a sljedeća, *Kan – Kun*, na turski prostor (s tim što su na posljednjem mjestu ipak *Ragusini*); šifre *Ra – Ru* odnose se na opće pojmove, a *Dam – Dum* na austrijski krug.

U tročlanoj skupini *Kara (Hungaria), Ker (Dalmatia), Kyry (Transylvania)* prva i treća natuknica očigledno i glasovno i zemljopisno idu skupa. U skupini *Kalu (Bohemia), Kelim (Praga) i Galam (Rex Portugaliae)* ova posljednja odudara od ostalih dviju i početnim glasom i semantikom: *Galam* je jedina natuknica s početnim slovom *g*, kao što je njome označeni portugalski kralj usamljen na ovom popisu. Naime, čini nam se da ga s austrijskim dvorom povezuje jedino njegov prvi susjed car Karlo V, spomenut daleko prije.⁷

⁶ Usp. Knjižnica Széchényi, *Fol. Lat.* 1681/I-IV.

⁷ U prilog takvu tumačenju govorio bi i smještaj portugalskog kralja u *Novijim šiframa*, tik do Filipa II, sina Karla V; v. u nastavku pod 2. Novije šifre Vrančića i Zaya, *Popis*.

Na dnu lista smještena je još jedna tablica s abecedom, nazvana *Alphabetum amanuense*, što razumijemo kao *Priručni alfabet*.⁸ Ona je zapravo pojednostavnjena gornja tablica, na način da svako slovo ima samo jednu od gore ponuđenih šifri. Ovaj je put slovo *l* uvršteno, ali je izostavljeno *s*, s tim što propust nije nadoknađen. Na samom kraju nalazi se osam *errantes siue mutae*, tj. upola manje od gornjeg istovrsnog popisa.⁹

Datacija. Naslov *Ziffra, quae prior data fuit. Verantii, et Zaii* omogućuje brzo kronološko lociranje dokumenta. Franjo Zay je naime Vrančićev drug iz prvoga carigradskog poslanstva, koje je trajalo od 1553. do 1557. Šifre su dakle morale biti pripremljene prije njihova odlaska. A da su se njima stvarno služili za čitanje kodiranih poruka, dokazuju pisma kralja Ferdinanda upućena im 1554–1556, napisana upravo tim znakovima.¹⁰ Istim je šiframa bila pisana i pošta u suprotnom smjeru.¹¹ Kuriozitet je što su bile otkazane u ožujku 1557, jer su nakon smrti austrijskog povjerenika Dominika de Gaztelu, kojem su također bile dodijeljene, došle u ruke nekog njegova pomoćnika, što je bečki dvor smatrao opasnim za sigurnost.¹²

⁸ Rječnici (Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Dunja d. o. o. Bjelovar, 2006; Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford, at the Clarendon Press, s. a.; J. F. Niermayer, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden, E. J. Brill, s. a.; Antonius Bartal, *Glossarium Mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae, MCMI; *Thesaurus Linguae Latinae*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München) za *amanuensis* daju samo poimeničeno značenje ‘pisar’, ‘bilježnik’, što ovdje očigledno ne odgovara.

⁹ Weber, n. dj. (1), 9, veli da je Filip II. 1566. u Španjolskoj uveo nov sustav šifri, koji se ubrzo proširio u druge zemlje. Međutim, po njegovu opisu taj je sustav vrlo sličan ovdje navedenom bečkom, pa se pitamo koji je stariji.

¹⁰ U Mađarskom državnom arhivu čuva se trinaest Ferdinandovih šifriranih pisama iz toga razdoblja i tri Maksimilijanova iz 1567. (Magyar Országos Levéltár, Budapest, *Fol. Lat.* 1660). Dobili smo njihove fotografije i kanimo o tome izvijestiti u nekoj budućoj prigodi.

¹¹ Usp. Ferdinandovo pismo od 3. ožujka 1557. (Miller, n. dj. [4], 172): *notas seu ziffras, quibus hucusque vtrinque in scribendis Litteris vsi sumus* (»znakove ili šifre, kojima smo se dosad obostrano služili u pisanju pisama«). Još važnije, sama pisma čuvaju se u Beču, u Haus-, Hof- und Staatsarchiv, u seriji *Staatenabteilungen, Türkei I*. I o tome kanimo izvijestiti u skorijoj budućnosti.

¹² Usp. Miller, *ibid.*: *Reuerende, Magnifice, et Nobilis, Fideles dilecti. Cum Nobis sit demonstratum »notas seu ziffras, quibus hucusque vtrinque in scribendis Litteris vsi sumus, post obitum condam Agentis nostri Dominici de Gaztelu, cui eas, vt homini spectatae in Nos fidei, concedideramus, vt et ipse, si quando necessitas postularet, iis ad vos vteretur, peruenisse ad manus cuiusdam Famuli sui, non putauimus tutum ziffris iis deinceps secreti aliquid committere. Quare vos benigne monemus, vt obliteratis, et intermissis illis, posthac ea ziffra vtamini, quam tu Augeri a Secretario nostro Latino^a superioribus annis accepisti, qua iam interdum, et iam ad Nos, et illum Litteras dedisti.«* (^a *Probabilis a Marco Singkhmoser.*)

[Napomena: Navodnici su prirađivačeve oznake da je tekst među njima pisan šiframa (usp. *id.*, 173, bilj. a.)]

(»Časni, mnogopoštovani i plemeniti, dragi vjerni službenici, budući da nam je ukazano ‘kako su znakovi ili šifre kojima smo se dosad obostrano služili u pisanju pisama poslije

Popis. Namjera je autora sustava za kodiranje ovoga tipa otežati probijanje šifre time što će najvažniji pojmovi dobiti posebne kodne oznake. Ako se dakle abeceda i odgonetne, bitna *realia* ostaju i dalje skrivena. U rasporedu na ljestvici suvislo je očekivati kriterij prioriteta: ono što je kraljevskom povjereniku za kodiranje, to jest njegovu pretpostavljenom, bilo važnije i aktualnije trebalo bi na popisu imati više mjesto. Dakle, popisi su ujedno i rang-liste. Sastavljeni su na temelju trenutnoga političkog stanja s pretpostavkom da će ono potrajati neko vrijeme. Stoga su oni ujedno projekcija neposredne budućnosti. U njihovu sastavljanju treba pretpostaviti i krajnju ažurnost, inače bi im korist bila umanjena, premda su se događale i pogreške, kao kod abecede, a možda i u slučaju kraljice Bone u *Šiframa češkoga kralja Maksimilijana*.¹³

U svim četirima kriptografskim priručnicima sadržaj popisa okupljen je u prepoznatljive cjeline. Premda nisu jednakoga opsega i poretka, a često ni jasno razgraničeni niti kompaktni, glavni tematski blokovi *svima* su zajednički. To su turski ili istočni interesni krug, austrijski ili zapadni krug i blok vojno-diplomatskih pojmova. S iznimkom općih pojmova, preostale natuknice semantički se mogu podijeliti na konkretne *osobe* i *prostor*, osobe dalje na *pojedince* i *skupine*, a prostor na *zemlje* i *gradove*. Pritom osobe najčešće korespondiraju s prostorom. Osobe u pravilu imaju prednost nad prostorom, što je nekako i prirodno, jer one upravljaju njime. (Jedino je u *Šiframa češkoga kralja Maksimilijana* stanje obrnuto: otprilike prvu četvrtinu zauzimaju ugarski i transilvanski gradovi, a iza njih dolaze velikaši i ostalo. No tu je i situacija iznimna: vodi se bitka za taj isti prostor između triju elita, domaće erdeljske, habsburške i turske, kojih su protagonisti i nabrojani u nastavku popisa.)

U *Starijim šiframa Vrančića* i *Zaya* pokušat ćemo prvo identificirati imena i pojmove, a onda prepoznati što konkretnije razloge zbog kojih su uvršteni u korpus i zašto je redosljed takav kakav jest. Radi boljeg praćenja razdijelili smo popis u srodne skupine, stavljajući u zagrade redne brojeve.

— Turski krug, osobe i gradovi (1-12): *Imperator Turcorum, Rex Franciae, Hruztanus Passa, Achmat Passa, Haidar Passa, Ibram Passa, Rex*

---

smrti pokojnoga našeg agenta *Dominika de Gaztelu*, kome smo ih kao čovjeku dokazane vjernosti prema nama bili povjerali da se i sam njima posluži u dopisivanju s vama ako bi to kad zahtijevala nužda, dospjeli u ruke nekog njegova službenika, nismo smatrali sigurnim tima šiframa priopćiti što tajno. Stoga vas dobrohotno upozoravamo da ih zanemarite i obustavite te da se odsad služite onom šifrom koju si ti, *Augerije*, prošlih godina dobio od našega latinskog tajnika^a, kojom si već ponekad pisao pisma nama i njemu'.« (Bilj.^a: »Vrlo vjerojatno od *Marka Singkhmosera*.«)

Marko Singkhmoser redovito je supotpisivao Ferdinandova i Maksimilijanova pisma Vrančiću; usp. Miller, n. dj. (4), 37, 41, 190, 194, *passim*. Zacijelo zato Miller pretpostavlja da je bio tajnik za latinski.

Na zamjenu šifara upozorio je već Miller, n. dj. (4), VII i bilj. a.

¹³ V. o tome u nastavku, pod 3. Šifre kralja Maksimilijana, *Datacija*.

Persarum, Constantinopolis, Adrianopolis, Belgradum, Ragusium, Ragusini.

- Austrijski krug, osobe (13-25): *Imperator noster, Rex Romanorum, Rex Poloniae, Rex Maximilianus, Regina Bona, Regina Isabella, Reginae Isabellae filius, Petrus Petrowyth, Cracouia, Silesia, Hungaria, Dalmatia, Translyuania.*
- Vojno-politički pojmovi (26-30): *Pax, Induciae, bellum, exercitus, equites.*
- Austrijski krug, prostor i osobe (31-37): *Vienna, Austria, Imperium, Principes Imperii, Buda, Bohemia, Rex Portugaliae.*
- Mlečani: (38-39): *Bailus Venetus, Veneti*
- Turski krug, mješovito (40-44): *Allibeg interpres, Georgiani, Classis Turcica, Transalpynus, Bosna.*
- Hrvatsko-austrijski krug, prostor (46-51): *Croatia, Slauonia, Segnia, Mare Adriaticum, Tergestum, Neapolis.*

Natuknice se nižu po ne sasvim dosljednom načelu *oni* i *mi*. Mislimo da je prvenstvo na ljestvici ovisno o namjeni priručnika. Ove šifre, s Turcima na čelu, predviđene su za komunikaciju *carigradskih* poslanika s Bečom.

Na početku su dakle *sultan* i četiri *vezira*, *francuski* i *perzijski kralj* te tri *turska grada*; na posljednjem su mjestu *Dubrovnik* i *Dubrovčani* (1-12). Sulejman je Austriji svakako neprijatelj broj jedan.¹⁴ Osvojio je više od pola Ugarske koju Ferdinand smatra svojom. Nedavno (1552) pao je Temišvar, jaka utvrda na istočnom boku; njegovo osvajanje sultanova je reakcija na Ferdinandov sporazum s erdeljskom kraljicom Izabelom iz prethodne godine, po kojem se ona uz Ferdinandovo obećanje naknade odrekla Transilvanije, koju također kontrolira Sulejman. Šestomjesečno primirje sklopljeno je na proljeće 1553. Vrančić i Zay trebali su postići novi sporazum prije njegova isteka.¹⁵

To što je na drugo mjesto uvršten *francuski kralj*, tada Henrik II. (1519/1547-1559), također nije neobično, premda neupućenu čitatelju tako može izgledati. *Christianissimus rex*, kako se obično nazivao, u stisci je morao progutati svoj ponosni naslov i idući stopama svoga oca Franje I. (1494-1547) udružiti se s najnekršćanskijim vladarom – Sulejmanom. A tim se savezništvom za Habsburgovce situacija stubokom mijenja: Karlov glavni protivnik u borbi za dominaciju u Italiji i Belgiji, podupiratelj luteranske Njemačke i Transilvanije, postaje bitno

¹⁴ Položaj sultana od 1520. do 1566. zauzimao je Sulejman I. Veličanstveni, na turskom zvan *Kanuni* (Zakonodavac). Budući da se 1553. nalazio na istoku, Vrančić i Zay po dolasku u Carigrad komuniciraju s pašama Ibrahimom i Rustemom; usp. Wolfgang de Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, editio secunda, tomus primus, Cibinii, typis et sumptibus Martini Hochmeister, 1782, 546.

¹⁵ Usp. Novaković - Vratović, n. dj. (2), 118.

ojačan.¹⁶ Stoga treba paziti na svaki njegov potez, osobito na djelatnost njegova izaslanika na osmanskome dvoru.

Četiri paše navedeni su poimence, što je rijetkost na svim popisima. Njihove osobnosti dovoljno su istaknute te o svakom treba izvješćivati. Oni su prvi sultanovi pobočnici, članovi vlade ili *divana*. Moćni i zloglasni *Rustem-paša*, oženjen Sulejmanovom kćeri Merimom, bio je 1553. smijenjen zbog optužaba da je poticao uklanjanje Sulejmanova sina Mustafe.¹⁷ Na dvije godine zamijenio ga je *Ahmed-paša* (koji je godinu prije osvojio Temišvar). No Ahmed je ubijen na nagovor Sulejmanove žene Rokselane, kako bi se na položaj mogao vratiti njezin zet Rustem.¹⁸ *Hajdar-paša* umirovljen je već 1552, u vrijeme kad su šifre pripremljene ili neposredno prije toga, te zacijelo vijest nije uspjela stići do Beča tako brzo da bi mogao biti izostavljen s popisa. *Ibrahim-pašu* Vrančić pri dolasku u Carigrad (1553) svrstava na treće mjesto od četiriju glavnih paša nazivajući ga *eunuhom*.¹⁹

U Perziji toga vremena na vlasti je Tahmasp I. (1514/1524-1576), dugovječan vladar kao i njegov susjed Sulejman I. Među njima će nakon dva desetljeća ratovanja isto toliko vladati mir, počevši od sporazuma u Amasyi (*Amasia*) 1555,²⁰ upravo iz vremena Vrančićeva boravka na Bosporu. Kako dakle o turskom sjeverozapadu, tako bečki dvor vodi računa i o istoku. Odgovor na pitanje hoće li biti rata u Ugarskoj uvelike je povezan sa stanjem na tursko-perzijskoj granici.

U *Istanbulu* i *Jedrenama*, koje najčešće služe kao alternativno sjedište vlasti, donose se najvažnije odluke. Iz glavnoga grada kreće u rat pomorska i kopnena vojska. Poslije njih najveći i najvažniji turski grad je *Beograd*, i to na pravcu prema Ugarskoj. Ne treba puno objašnjavati zašto su se našli na popisu.

Dubrovnik, slobodan ali pod turskim okriljem, prirodan je prijelaz prema Austriji.

U *našem* vidokrugu nalaze se Habsburgovci, poljski kraljevski par, najuži erdeljski vrh i dotični prostori (13-25). *Naš car* je Karlo V, vođa suprotstavljene

¹⁶ Usp. Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, vol. III. *The Fifteenth Century to the Reign of Julius III*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1978; vol. IV. *The Sixteenth Century from Julius III to Pius V*, 1984, *passim*.

¹⁷ Podrijetlom Hrvat (Opuković), bio je veliki vezir od 1544. do 1553. i od 1555. do smrti 1561. Usp. <en.wikipedia.org/wiki/Rüstem_Pasha> (29. studenoga 2014), s pozivom između ostalog i na: Albert Howe Lybyer, *The government of the Ottoman empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1913, 215-216.

¹⁸ Usp. Setton, n. dj., sv. IV, 590 i bilj. 94.

¹⁹ Godinu poslije izvješćuje kako mu je povjerena uprava Carigrada, oduzeta Rustemovu bratu Sinan-paši; od svibnja 1554. spominje ga na dvadeset mjesta; usp. Verancsics Antal, *Összes munkái*, ur. Szalay László, sv. 3, Pest, 1858, 162; *pass*.

²⁰ Usp. <en.wikipedia.org/wiki/Peace_of_Amasya> (7. veljače 2015), s pozivom na: Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, 109.

sile, koji bratu Ferdinandu, *rimskom kralju*, pomaže ratujući s njemačkim protestantskim knezovima, s Osmanlijama na Sredozemlju i s Francuskom u Italiji. *Maksimilijanovo* ime bilo je možda potrebno spomenuti stoga što još nije okrunjen za kralja Češke (to se dogodilo 1562), nego tek određen (1549), pa se zemlja ne bi mogla nalaziti u njegovoj tituli, a samo *rex* ne bi bilo razumljivo.

Poljski kralj Sigismund (Žigmund) II. August (1520/1548-1572), posljednji iz dinastije Jagelovića, austrijski susjed, bio je rodbinski povezan s Habsburgovcima tako što mu je prva žena bila Ferdinandova kći Elizabeta, a treća - njezina sestra Katarina. Poljska je često služila kao tampon-zona između Habsburgovaca i erdeljskih vlasti. Zapoljina udovica *kraljica Izabela* sklanja se 1551. k bratu Žigmundu nakon što je bila prinuđena odreći se Transilvanije u Ferdinandovu korist, ali je uskoro vraćena bratovim posredovanjem i turskim vojnim pritiskom.²¹ To je jamačno kontekst njegove pojave na ovom mjestu. *Kraljica Bona* (1494-1557) bila je Žigmundova i Izabelina majka. Kao energičan habsburški protivnik zagovarala je savezništvo s Francuskom, a dobre odnose održavala je čak i s Rokselanom, najutjecajnijom ženom Sulejmana Veličanstvenog.²² Poljska je ktome rijetka oaza tolerancije prema novim vjerskim pokretima, što se osjeća i u Erdelju.

Tu se dakle stječu svi najvažniji razlozi Ferdinandove glavobolje: erdeljska opozicija, turska nadmoć, luteranizam i francuski utjecaj. Sudeći po korespondenciji s Vrančićem²³ i po šiframa naslovljenim *Ziffre serenissimi regis Bohemiae Maximiliani cum Verancio*, za nadzor stanja u Transilvaniji bio je posebno zadužen najstariji Ferdinandov sin i nasljednik Maksimilijan, češki kralj.

Glavni pak erdeljski političar, najmoćniji čovjek nakon ubojstva Jurja Utišenića 1551. godine, jest *Petar Petrović*.²⁴

Važnost Poljske i njezinih vladara u austro-ugarskom interesnom krugu razlog je pojavi i glavnoga grada *Krakova* na ljestvici prioriteta za posebno kodiranje.

---

²¹ Usp. Krzysztof Wawrzyniak, *Ottoman-Polish Relations in the Sixteenth Century*, Ankara, 2003, 42-43 (magistarski rad dostupan na <www.thesis.bilkent.edu.tr/0002291.pdf> [7. veljače 2015]).

²² Usp. Miller, n. dj. (4), 116; Atullah Bogdan Kopanski, »Muslim Communities of the European North-Eastern Frontiers«, *The Islamic World and the West: Managing Religious and Cultural Identities*, ur. Christoph Marcinkowski, LIT Verlag, Münster, 2009, 102, bilj. 1.

²³ Usp. Verancsics Antal, *Összes munkái*, ur. Szalay László, sv. 7, Pest, 1863, indeks na str. 368-369; sv. 8, ur. Szalay László, Wenzel Gusztáv, Pest, 1868, indeks na str. XI-XIV; sv. 9 ur. Szalay László, Wenzel Gusztáv, Pest, 1870, indeks na str. III-VI; sv. 10, ur. Wenzel Gusztáv, Pest, 1571, indeks na str. XI-XV; sv. 11, ur. Wenzel Gusztáv, Pest, 1573, indeks na str. XI-XIII.

²⁴ On će 1553. tražiti od sultana da potpomogne Izabelin povratak, 1556. zaratiti protiv Ferdinanda i postati upravitelj Erdelja. Umro je godinu dana poslije; usp. Branko Bjelajac, Grof Petar Petrović – reformata među Srbima; usp. <www.academia.edu/1123024/Grof_Petar_Petrovich> (21. prosinca 2014); Miller, n. dj. (4), 117, 135; Bethlen, n. dj. (14), 554-610.

Uza nj tu su se našle i zemlje koje čine poprište zbivanja.²⁵ Jedna od točaka Ferdinandova dogovora s Izabelom bila je da će ona i sin dobiti Opole u *Šleskoj* u zamjenu za *Transilvaniju*.²⁶ Između *Ugarske* i *Transilvanije* uvrštena je *Dalmacija*, što izgleda pomalo neobično: pretpostavljamo da je tu smještena kao njihov južni susjed, koji je također pod udarom Turaka i s kopna i s mora.²⁷

Pojmovi *mir*, *primirje*, *rat*, *vojska* (26-30) obuhvaćaju razloge zbog kojih su poslanici i krenuli put Carigrada, a ujedno su i glavni interes svih ostalih spomenutih sudionika. *Konjaništvo* je navedeno posebno zacijelo stoga što je bilo najbrži i stoga najopasniji dio turske vojske, na čije kretanje valja posebno motriti.

Drugom skupinom imena i naziva (31-37) zatvoren je puni krug austrijskih posjeda i interesa. *Beč* i *Austrija* središte su Carstva. *Principes Imperii* njemački su zemaljski vladari, nad kojima nominalnu vlast Karlo i Ferdinand ostvaruju uz teške muke. *Budim* je od 1541. u turskim rukama i budno se pazi na stanje ondje i ponašanje vilajetskog upravitelja.²⁸ Kako smo već spomenuli, najmanje nam je jasna veza austrijskih Habsburgovaca s *portugalskim kraljem*. Rekli bismo da on ulazi u bečki vidokrug posredno, kao susjed španjolske grane dinastije koja na Portugal gleda kao na područje svoga interesa.

Mlečani (38-39) su konkurenti Austriji u sjeveroistočnoj Italiji i na Jadranu, ali i političko-gospodarski čimbenik širih razmjera. Jednako strepe od Turaka, ali su uspješniji u održavanju kakva-takva mira s njima. Stoga njihov *bajlo* u Carigradu ima pune ruke posla.

Mlečani su stoga logična poveznica s drugim dijelom turskih natuknica (40-44). Na prvom je mjestu turski *tumač* ili dragoman *Ali-beg*. Zapadnim je ambasadorima u Carigradu bio potreban tumač, pa tako i Vrančiću i Zayu. O Ali-begu nismo našli podatke.²⁹

Gruzijci su svoje kraljevstvo sredinom 15. st. doveli do ruba propasti. Razdijeljeno na nezavisna i poluzavisna područja postalo je metom turskih i perzijskih osvajača. Turska kampanja iz 1548-1549. urodila je ne samo privremenim nego i nekim trajnijim zaposjednućima.³⁰

²⁵ *Šleska* je kao dio češke krune 1526. pripala austrijskoj grani habsburške dinastije. Svojevremeno je Bona imala plan mijenjati svoja nasljedna dobra u Italiji za *Šlesku*, ali njezin suprug Žigmund I. nije podupro tu zamisao.

²⁶ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 567.

²⁷ Klis je osvojen 1537; usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 608.

²⁸ S njim Vrančić poslije i pismeno komunicira; usp. npr. pisma br. XX, XL (1559), XLIX i LXIX (1560), Verancsics, n. dj. (23), sv. 10, indeks na str. XI-XV.

²⁹ Istovremeno im je usluge nudio i Mahmut, s kojim Ferdinand nema dobro iskustvo te napućuje poslanike da ga odbiju; usp. Miller, n. dj. (4), 61-62. U ugovor o miru 1562. čak je ušla i odredba o slobodnom izboru dragomana; usp. *ibid.*, 306, 374.

³⁰ Sulejman se 1549. pohvalio Ferdinandu, Mlečanima i poljskomu kralju Žigmundu Augustu da je u Gruziji osvojio trideset jedan grad, porušio još četrnaest i utvrdio dvadeset osam mjesta sa slabom obranom; usp. Setton, n. dj. (16), sv. III, 503. Onamo se 1554. pred

Turska mornarica bila je nekoliko stoljeća strah i trepet čitava Mediterana. U Carigradu su zapadni predstavnici svakog proljeća pokušavali proniknuti kamo će okrenuti njihov sezonski uragan. Suprotstavljati mu se pokušavala ponajviše Karlova armada.

Ime *Transalpyunus* ovdje se najvjerojatnije odnosi na vlaškoga vojvodu. Atribut su humanisti preuzeli iz antike. Trajan je naime istočnu Daciju bio nazvao *Dacia Transalpina*. Obuhvaćala je Vlašku, Moldaviju i Besarabiju.³¹ No kako Ferdinand i Maksimilijan u svojim pismima i dokumentima iz pedesetih i šezdesetih godina Transalpince redovito spominju uz sjeveroistočne erdeljske susjede Moldavce,³² *Transalpyunus* je ime bez sumnje zamjena za Vlaha i Vlašku, koja s Erdeljom graniči s istoka, a koja se u pismima ne navodi.³³ Vojvoda je bio ovisan o sultanu i postavljan od njega, te stoga stalna prijateljstva austrijskim nastojanjima u Transilvaniji. Sredinom četrdesetih i krajem pedesetih to je bio Mircea Ciobanul.³⁴

Bosna već pripada Osmanlijama, premda još nije administrativno uređena, ali istovremeno je prirodan prijelaz prema Hrvatskoj, Slavoniji i Jadranu, koji slijede iza nje.

Posljednji hrvatsko-austrijski blok (44-51) isključivo je zemljopisni i upotpunjuje prethodna dva. U *Hrvatskoj* i *Slavoniji* kao i u zapadnoj Bosni aktualna je osmansko-habsburška bojišnica. Slavonija je upravo bila osvojena padom Virovitice 1552.³⁵ Na Jadranu križali su se austrijski interesi s mletačkima i turskima. Osobitu ulogu u obrani od Osmanlija, a i od Mlečana, imao je uskočki *Senj* kao austrijska kapetanija.³⁶ *Napuljska Kraljevina*, koja pripada španjolskoj grani Habsburgovaca, pod pritiskom je kako Osmanlija tako i Francuza.³⁷ Posljednje mjesto *Napulja* na popisu možda govori upravo o činjenici da nije austrijsko vlasništvo.

Sulejmanovom vojskom povukao perzijski šah Tahmasp I; usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 590.

³¹ Usp. Charles Frederick Partington, *The British cyclopaedia of literature, history, geography, law, and politics*, sv. I, 1836, s. v. »Dacia«.

³² Usp. Miller, n. dj. (4), 98 (1555), 125 (1556), 186, 215 i 216 (1567), 370 (1562), 430 (s. a.).

³³ Da se stanje u današnjoj Rumunjskoj može promatrati pobliže i detaljnije, pokazat će se u nastavku, u odjeljku *Šifre češkoga kralja Maksimilijana*.

³⁴ Usp. <en.wikipedia.org/wiki/Wallachia#cite_note-29>, s pozivom na: Ștefan Ștefanescu, *Istoria medie a României*, sv. I, Bucharest, 1991, 162 (24. siječnja 2015).

³⁵ Požeški sandžak ustanovljen je već petnaestak godina prije; usp. Dino Mujadžević, »Osmanska osvajanja u Slavoniji 1552. u svjetlu osmanskih arhivskih izvora«, *Povijesni prilozi*, 36 (2009), 89–107.

³⁶ Tvrđava Nehaj upravo se gradi i bit će dovršena 1558; usp. npr. Branko Nadić, »Strateško značenje Senja i gradnja utvrde Nehaj«, *Grđevinar*, 54 (2002), 44-47.

³⁷ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 608.

2. Novije šifre Vrančića i Zaya

(Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 48r-48v; slike 11 i 12)

Opis. Na poledini je izbljedio i teško čitljiv zapis drugom rukom: *Ziffra posterius data...* I njega je vjerojatno unio neki Vrančićev pomoćnik u situaciji kad se među njegovim papirima već nalazila *Starija šifra*.

List papira duljine je A4, no širine veće od uobičajene, tako da se približava kvadratu. Prvo je bila vodoravno presavijena gornja trećina, potom ostatak još dva puta vodoravno i dva puta okomito. Natpis se nalazi na polju b2. Na polju c4 upisano je tamnijom tintom i debljim perom slovo *e*.

Šifre su raspoređene u pet tablica na taj način da gornju šestinu stranice zauzima abeceda, donje četiri šestine popis pojmova u četiri stupca, a preostale tri tablice smještene su između njih u drugoj šestini. Abeceda ima dvadeset tri slova. Za samoglasnike i slovo *f* (!?) dana su po tri kodna znaka, za suglasnike po dva. *Errantes siue nullae* sadrže devetnaest znakova, *duplices* dvanaest. Posljednja u retku sadržajno je mješovita tablica: u njoj su oznake datuma, deklinacija *Maiestas Vestra* i *nomen domini Augerii a Busbeck* s pripadajućim šiframa.

Popis imena i pojmova dulji je od prethodnoga za više od trećine i broji osamdeset šest jedinica. Natuknice su kodirane na sličan način kao u *Starijim šiframa*, slogovima bez smisla. Pritom se samo prva polovica sastoji od jednosložnih šifara i samo ona varira vokale uz iste konsonante, a druga polovica je šarolika. Ovaj popis ima više dvosložnih kodnih oznaka, čak i jednu trosložnu (*Olimut = Segnia*) i jednu četverosložnu (*Sibilia = Bohemia*), a samo jedan peteročlani niz šifara s istim suglasnicima i promijenjenim samoglasnicima (*Stap-Stup*). Jedini spojevi slova i brojke su *I4 (Ragusini)* i *O4 (Ragusium)*. Je li to znak neke dubrovačke posebnosti? Čini se da su šifre zapisivane prilično mehanički, bez velike veze sa sadržajem natuknica, no veza je na jednom mjestu ipak uočljiva. Niz *Par-por* ima samo četiri člana, nedostaje *pur*, a sljedeći je znak *I4*; slogom *por* završava turski niz, a znakom *I4* počinje mali dubrovački skup. Ostaje zagonetno zašto je druga polovica natuknica kodirana drugačijim, mnogo šarolikijim šiframa.

Datacija. Pitamo se jesu li to one koje je imao Busbecq i kojima su se trebali služiti carigradski poslanici nakon što su otkazane stare. Budući da je u njima predviđena posebna tajna oznaka za Busbecqovo ime, ovo bi mogle biti upravo te njegove šifre. Augier Ghislain de Busbecq (1522-1592) putovao je u Carigrad 1554. i ponovo 1556. Priručnikom za kodiranje opskrbljen je *superioribus annis* (Ferdinandov izraz iz 1557), svakako prije nego što je prvi put krenuo na put. Tako bi njegove šifre bile iz 1554. ili nešto ranije, tj. gotovo istovremene s prethodnima. Potvrda je takvoj dataciji činjenica što se od Sulejmanovih sinova na popisu nalaze Bajazid i Selim, a nema Mustafe, koji je umoren 6. listopada 1553, što bi predstavljalo *terminus post quem*. I Hajdar-paša, nazočan na prethodnom popisu, a umirovljen 1552, zamijenjen je u *Novijim šiframa* Sinan-pašom, što bi ukazivalo da su doista mlađe od *Starijih*.

Ovaj primjerak iz Vrančićeve ostavštine zacijelo je prijepis načinjen u turskom glavnom gradu, nakon što je poslanicima stiglo Ferdinandovo pismo. Dopisi napisani u Carigradu pomoću ovoga novijeg pomagala također se, kao i oni napisani pomoću starijega, čuvaju u Beču.³⁸

Popis. Natuknice su opet raspoređene u više tematski povezanih krugova. Bit će zanimljivo ustanoviti što je novoga ušlo, što je izostavljeno, a što je promijenilo mjesto na ljestvici i zašto.

- Austrijski krug, osobe (1-20): *Imperator Romanorum, Rex Romanorum, Rex Maximilianus, Archidux Ferdinandus, Romanorum Imperium, Electores Imperii, Principes Imperii, Papa, Cardinalis, Roma, Rex Poloniae, Filius Imperatoriae Maiestatis, Rex Portugalliae, Veneti, Venetiae, Regina Bona, Regina Ysabella, Reginae Ysabellae filius, Rex Franciae, Principes Italiae.*
- Turski krug, osobe i prostor (21-44): *Vaivoda Moldauus, Vaivoda Transalpinus, Imperator Turcarum, Rex Persarum, Vxor principis Turcae, Hrustanus Passa, Zinan Passa, Ahmatt Passa, Ibraim Passa, Asia, Persia, Mare, Constantinopolis, Adrianopolis, Belgradum, Buda, Passa Budensis, Ibrainbeg interpres, Baiazetes filius Turcae, Zelimus filius Turcae, Allybeg interpres, Interpres Mahmuth, Ragusini, Ragusium, Georgiani.*
- Austrijski krug, zemlje i gradovi (45-62): *Germania, Hungaria, Transsylvuania, Austria, Vienna, Polonia, Lithuania, Cracouia, Bohemia, Silesia, Bosna, Croacia, Slauonia, Dalmatia, Tergestum, Segnia, Neapolis, Mare Adriaticum.*
- Vojno-politički pojmovi (63-68): *Pax, Induciae, Bellum, Exercitus, Pedites, Equites.*
- Turski krug, osobe (69-75): *Beglerbegus Asiae, Beglerbegus Graeciae, Beglerbegus, Droguth, Classis Turcica, Capitaneus, Diuanum.*
- Ugarski gradovi (76-77): *Strigonium, Alba Regalis,*
- Zapadne zemlje (78-81): *Anglia, Francia, Italia, Hispania.*
- Mornarica (82-84): *Naues, Triremes, Biremes seu fuste.*
- Zapadni predstavnici u Carigradu (85-86): *Bailus Venetus, Orator Gallus.*

Prvih dvadeset mjesta pripalo je zapadnim dužnosnicima. To je bitna razlika u odnosu na stariji popis, gdje prvi dio zauzima turski krug. Koji bi mogao biti razlog tomu? *Novije* su šifre Vrančiću i kolegi dane naknadno i improvizirano, one

---

³⁸ Lokacija je navedena u bilj. 11. Kako su poznata ista Vrančićeva pisma pisana latinicom (objavljena u mađarskom izdanju), to bi značilo da je postupak bio takav, da prvo Vrančić ili pomoćnik napiše pismo na latinici, potom ono bude transliterirano šiframa i poslano u Beč, a latinični izvornik ostajao bi u Vrančićevoj arhivi. Nju su onda priredili Szalay i Wenzel.

su zapravo Busbecqove, a po vrhu popisa čini se da im prioritet nije bio izvještavanje o Osmanlijama. Premda je flamanski diplomat prethodno po Ferdinandovu poslu putovao u Englesku,³⁹ šifre, izgleda, nisu specijalno pripremljene niti za tu prigodu. Engleskog kralja i Engleza naime na popisu nema; uvrštena je samo *Engleska*, i to tek na sedamdeset sedmom mjestu od ukupno osamdeset šest.⁴⁰ Početak pripada Habsburgovcima, *njemačkim knezovima*, Vatikanu, *poljskom kralju* i Filipu II. Španjolskom. Sudeći po tome glavna im je svrha mogla biti praćenje protestantizma i akcijâ protiv njega. To je ono što povezuje prvih dvanaest natuknica. Mnogi su naime njemački knezovi prigrlili novi vjerski pokret, koji je i u Poljskoj uživao toleranciju; Karlo V. i još više njegov sin Filip žestoki su mu protivnici i poduzimaju kaznene ekspedicije protiv svojih heretičkih podanika, pri čemu najžešći poticaj dolazi iz Rima. Austrijska grana dinastije nešto je popustljivija, osobito Maksimilijan, što će 1555. rezultirati dogovorom u Augsburgu, gdje je utvrđeno čuveno načelo *cuius regio, illius religio*. Ako šifre i nisu smišljene zbog luteranstva, poglavita im je orijentacija zasigurno zapadna.

U usporedbi s prethodnim popisom novost je to što se ovdje pojavio *nadvojvoda Ferdinand* (1529-1595), drugi sin kralja Ferdinanda I, koji je dakle već uveden u politički život.⁴¹ *Njemačkim prvacima* sad su se pridružili i *knezovi izbornici*, možda još važniji politički faktor, koji će za koju godinu (1558) doći do punog izražaja pri izboru Ferdinanda za rimskoga cara.

Od manjih promjena spomenut ćemo da je *imperator noster* preimenovan u *imperator Romanorum*, a goloj imenici *imperium* dodan je atribut *Romanum*, što zvuči službenije i možda primjerenije diplomatskom jeziku. (Na kraju je, u *Šiframa bez oznake*, najviša vladarska titula dobila protokolarni oblik - *Caesarea Maiestas*. Tomu je možda razlog to što naslov tada ne obnaša više Karlo, nego izravni Vrančićev suveren Ferdinand.)

Maksimilijan se pak, kao i novouvedeni *nadvojvoda*, popeo iznad *poljskoga kralja*. Pomak bi mogao biti izraz porasta Maksimilijanova političkog utjecaja. Ujedno su se pripadnici bečkog dvora našli u istoj, čelnoj skupini.

³⁹ Ljeti 1554; usp. *Letters of Ogier Ghislain de Busbecq to the Holy Roman Emperor Maximilian II*. Newly Translated and Edited from the Latin Text of J. B. Howaert (Brussels, 1632) by Robert Epes Jones and Bernerd Clarke Weber, Bookman Associates, New York, 1961, 7.

⁴⁰ To što nema engleskog kralja možda upućuje na onaj mjesec dana između smrti Edvarda VI. (6. srpnja 1553) i Marijina stjecanja krune (3. kolovoza iste godine). Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 597 i bilj. 121.

⁴¹ Njega je otac još 1547. postavio za upravitelja Češke, što je povrijedilo starijeg brata Maksimilijana, koji je dvije godine poslije ipak određen za češkoga kralja; usp. <de.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_II_(Tirol)>, s pozivom na: Jörg Konrad Hoensch: *Geschichte Böhmens. Von der slavischen Landnahme bis zur Gegenwart*. Verlag Beck, München 1997³, 194 i d. (2. siječnja 2015); <de.wikipedia.org/wiki/Maximilian_II_(HRR)>, s pozivom na: Brigitte Vacha (ur.): *Die Habsburger. Eine europäische Familiengeschichte*, Wien, 1992, 160 (2. siječnja 2015).

Uvrštavanje Rimske kurije vrlo je važna novina: upućuje na gorući problem koji je s različitih strana vezivao Rim, Habsburgovce i njemačke prvake; posrijedi je, naravno, luteranstvo.

Etniku *Mlečani* iz *Starijih šifara* pridružen je sada i toponim *Venecija*.

Stasao je, rekli bismo, i *carev sin* Filip II. *Portugalski kralj* postavljen je u prirodnije, ibersko okruženje.

Francuski je kralj pomaknut neznatno prema gore, ali ipak u zapadni kontekst, kraj *talijanskih prvaka*, za čiju se naklonost bori sa španjolskim vladarom. To nam se čini blagom potvrdom drugačije namjene *Novijih šifara*.

Dobar prijelaz sa zapada na turski blok (21-44) čine erdeljski susjedi a Sulejmanovi vazali, *vojvode Moldavije* i *Vlaške*. Kao što se već odoka vidi, skup je bogatiji od prethodnoga. Osmanski je vladar dobio naslov *imperator*, što bi mogao biti izraz većeg uvažavanja nego staro *princeps*, koje se međutim ipak ponavlja u natuknici o njegovoj supruzi. Najzanimljivija je pojava *supruge turskog prvaka*, i to na trećem mjestu. Bit će to u skladu s pričama o golemu utjecaju koji je imala na Sulejmana. Novi su i njezini sinovi, *Bajazid* i *Selim*.⁴² U međuvremenu umirovljeni Hajdar-paša s prethodnog popisa zamijenjen je *Sinan-pašom*.

Premda su *Azija*, *Perzija* i *more* također novi pojmovi, nisu politička novost, nego su samo prostorna pozornica zbivanjima među akterima. Niz najvažnijih turskih gradova dopunjen je *Budimom*, lokalnim središtem protuaustrijskih akcija na čelu s budimskim pašom.⁴³

Uz *Ali-bega* na popisu je, dosta visoko, novi *tumač Ibrahim-beg*. On je bio na usluzi Ferdinandovim poslanicima, koji mu se i pismeno obraćaju.⁴⁴ Na samom

⁴² Njihovo rivalstvo počeo će nakon pogibije polubrata im Mustafe 1553. te završiti Selimovom pobjedom 1559. i Bajazidovim umorstvom u Perziji 1561. Pobjednički brat naslijedit će oca kao Selim II. (1524-1574). Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 591-592.

⁴³ On je na čelu Budimskog ejaleta/vilajeta, stvorenog nakon osvajanja Budima 1541. Tijekom pedesetih na toj se dužnosti izmijenilo desetak beglerbegova; usp. Gábor Ágoston, »The Costs of the Ottoman Fortress-system in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries«, u: Pál Fodor, Géza Dávid, ur., *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Brill, Leiden, 2000, 196-197 i bilj. 3, s pozivom na: Géza Dávid, »Incomes and Possessions of the Beglerbegs of Buda in the Sixteenth Century«, *Soliman le Magnifique et son temps. Actes du Colloque de Paris*. Galeries Nationales du Grand Palais. 7-10 mars 1990. Publiés par Gilles Veinstein, Paris, 1992, xx; o jednom od njih, Kasim-paši, usp. Géza Dávid, »An Ottoman military career in the Hungarian borders: Kasim Voyvoda, Bey, and Pasha«, u: Pál Fodor, Géza Dávid, ur., n. dj., 265-298.

⁴⁴ Usp. pisma od 24. rujna i 13. prosinca 1553. i od 14. siječnja 1554; Verancsics, n. dj. sv. 3 (19), 91-94; 158-159; 173-174. Nekoliko godina poslije od optužaba francuskog poslanika pred turskim vlastima izbavio ga je Busbecq, kojega je Ibrahim-beg čak pratio u Njemačku na Ferdinandovo potpisivanje mira 1562; usp. Augerius Gislénus Busbecquius, *Omnia quae extant opera*, Basel, 1740, repr. Graz, 1968, 429, 431; Setton, n. dj. (16), 699 i bilj. 168; 772 i bilj. 12; Harriet Rudolph, »Türkische Gesandtschaften ins Reich am Beginn der Neuzeit – Herrschaftsinzenierung, Fremdheitserfahrung und Erinnerungskultur.

kraju nisu ovaj put *Dubrovčani*, nego *Gruzija*, čime je granica prema sljedećem, austrijskom bloku i njevoj prvoj natuknici, Njemačkoj, postala jasnija.

I zapadnim vladarima, u prvom redu austrijskim, pridružen je odgovarajući prostor (45-62). Za razliku od prve šifre, sad su ta dva bloka udaljena jedan od drugoga. Uključene su zemlje kojima vladaju Habsburgovci: *Njemačka*, *Mađarska*, *Češka*, *Šleska*, *Hrvatska* i *Slavonija* te uz njih dvije mletačka *Dalmacija*, zatim sporna *Transilvanija*, susjedne *Poljska* i *Litva* te *Bosna*. Odjeljak je opet opširniji nego prvi put. Novouvedene su Njemačka, Poljska i Litva, a približene prije pomalo razbacane Austrija, Češka i Dalmacija, koje politički i/ili prostorno pripadaju zajedno.

Uz *Beč* tu je sada i *Krakov*, zacijelo zbog zemljopisne, ali još više osobne i političke povezanosti poljske kraljevske obitelji s Transilvanijom.

Kod *diplomatskih* i *obavještajnih pojmova* (63-68), koji se uvijek nalaze u drugoj polovici kataloga, radi se opet o klasičnom repertoaru koji je logično dopunjen *pješastvom*.

Novi turski odjeljak (69-75) donosi drugi red turskih vrhovnika. *Beglerbegovi* su upravitelji pokrajina.⁴⁵ Dužnost im se prvenstveno odnosi na vojno zapovjedništvo nad najvažnijim dijelom turske vojske – konjaništvom, koje su sačinjavali spahije. I beglerbegovi su članovi divana. *Beglerbegovi Azije* ili Anatolije i *Grčke* ili Rumelije upravljaju dvjema prvim i najvažnijim provincijama. Beglerbeg Rumelije od 1551. do 1555. bio je Mehmed-paša Sokolović. *Dragut* (Drogut, Turgut-reis, 1485-1565) slavni je turski admiral koji je izvojevao mnoge pobjede i zadao silan strah u zapadnom Sredozemlju.⁴⁶

Veliki gradovi, važni kako strateški tako i simbolično, *Ostrogon* u sjevernoj i *Stolni Biograd* (Székesfehérvár) u srednjoj Mađarskoj (76-77), osvojeni 1543, zapravo su nastavak niza turskih gradova od Istanbula do Budima. Nije sasvim jasan kriterij za uvrštavanje na ovo mjesto, između općih pojmova i zapadnih zemalja.

Od četiriju zapadnih zemalja (78-81) jedino *Engleskoj* nije prethodno stavljen na popis i vladar. Do 6. srpnja 1553. to je bio Edvard VI. (od 1547, rođen 1537), sin Henrika VIII. Lako je moguće da je Busbecqov kriptografski priručnik sastavljen nakon što je vijest o Edvardovoj smrti stigla do Beča, a prije Flamančeva odlaska na put 1554.

Die Gesandtschaft des Ibrahim Bey von 1562«, *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Wien, 22.-25. September 2004, ur. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka i Thomas Winkelbauer, R. Oldenbourg Verlag, Wien - München, 2005, 295-314.

⁴⁵ Usp. Francesco Sansovino, *Del governo et amministrazione di diversi regni, et repvliche, cosi antiche, come moderne, libri XXII*, in Vinegia, presso Altobello Salicato, alla Libreria della Fortezza, 1583.

⁴⁶ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 587, 588, 606-607, 622.

Tri *brodska naziva* (82-84) pripadaju zapravo u vojno pojmovlje te opet nije sasvim jasno zašto su izdvojeni.

Intrigantan je mogući razlog zbog kojega je *mletački poslanik* spušten na predzadnje mjesto, a *francuski* na posljednje (85-86). Prije njih na ljestvici se nalaze vrste brodova. Možda se tu krije odgovor: mletačkom je bajlu prvenstveni zadatak spriječiti svaku štetu koju bi Venecija mogla pretrpjeti od turske mornarice, dočim je francuski predstavnik najzainteresiraniji za pomoć turske mornarice protiv armade.

3. Šifre kralja Maksimilijana

(Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 45r-45v; slike 7 i 8)

Opis. Posrijedi je list papira gotovo kvadratnog oblika, vodoravno presavijen u gornjem dijelu za otprilike jednu petinu širine i time sveden na format A4, zatim još jednom vodoravno po polovici i dvaput okomito, dakle opet na veličinu pogodnu za nošenje. Šifre su razvrstane u pet tablica: *alphabetum* s dvadeset trima slovima i s po jednim kodnim znakom za svako slovo, tablica *Duplicatae* s već standardnih dvanaest dubleta, treća s devet *Nullae siue uagantes*, četvrta s pet padeža sintagme *Maiestas uestra* i posljednja s popisom od sedamdeset natuknica u tri stupca. Na dnu je oznaka pripadnosti zapisana drugom rukom: *Zyffre serenissimi Regis Bohemiae Maximiliani cum Verancio*.

Natuknice u ovom popisu pripadaju habsburškoj, erdeljskoj i osmanskoj sferi, a kodirane su na način prethodnih dvaju, no ovdje je uočljiva najveća pravilnost. Katalog čini trinaest peteročlanih skupina šifara od jednoga ili dvaju slogova s istim konsonantima i variranim vokalima, s tim što peti vokal u trima slučajevima nije *u* nego *y* (*Kyn, Ym, Kyr*). Pravilnost narušavaju usamljeni slogovi: *Dex* i *Per* između prve i druge skupine, *Par* između druge i treće, *Tu* između šeste i sedme, i posljednja, glasovno potpuno usamljena natuknica *Staryn*. Osamljenost sloga *Tu* može se razumjeti jer njime završava turski ciklus, a nakon njega slijedi transilvanski; i posljednje *Staryn* dalo bi se shvatiti baš zato što je na samom kraju, pa nije bilo potrebe za ostalim članovima skupine (premda je to jedini primjer dvosložne šifre s različitim vokalima). Možda se tako može razumjeti i *Par*, jer njime završava skup gradova, a nakon njega slijede zemlje i narodi. No nije jasno zašto su između prve i druge skupine uvršteni usamljeni *Dex* i *Per*, kad se sve šifre odnose na ugarska zemljopisna imena.

Datacija. Donju granicu predstavlja Maksimilijanova titula *Rex Bohemiae* iz adrese. Maksimilijan se njome kao prvom i najvažnijom služio do 1564, tj. dok nije postao rimski car. Gornju granicu činio bi naslov kralja pridjenut Karlovu sinu Filipu II. Filip je postao španjolski kralj 1556, nakon odstupanja njegova oca. Taj se okvir od osam godina može zacijelo još suziti uzimajući u obzir tri habsburška naslova s kraja popisa, a to su *regia maiestas*, *imperator noster* i *archidux*

Austriae. Kraljevstvo veličanstvo navedeno kao prvo mora se odnositi na samog Maksimilijana, češkoga kralja, kojemu su šifre i namijenjene. U tom slučaju *naš car* je Ferdinand koji je to postao krajem zime 1558.⁴⁷ Krunidba predstavlja *terminus post quem*. Načelno bi se carem još uvijek mogao nazivati i Karlo, budući da njegova abdikacija pravno nije bila provedena do 1558, no to nije vjerojatno, jer u tom bi slučaju Ferdinand bio izostavljen s popisa. U ugarsko-turskom kontekstu to bi bilo nezamislivo.

(Pomalo je nejasno na koga se mislilo naslovom *austrijskog vojvode*. Nosili su ga svi sinovi nasljednici austrijskih Habsburgovaca do kraja života, pa tako i Ferdinand i Maksimilijan.⁴⁸ Vjerojatno se misli na Ferdinandove sinove Ferdinanda i Karla, kojima je to najvažnija titula, a koji su i poimence navedeni u sljedećem kriptografskom priručniku.)

Drugačije prepoznavanje osoba iza titula izgledalo bi tako da se *maiestas* odnosi na Ferdinanda, *imperator* na Karla, a *archidux* na Maksimilijana. Takva bi podjela odražavala vrijeme prije 1556, naime *prije* Karlove abdikacije. No toj dataciji protivi se *rex Philipus*, carev sin koji je postao kraljem *nakon* očeva odstupanja.

Još jedan pomak granice mogao bi se izvesti na temelju imena transilvanskih velikaša *Franje Bebeka* i braće *Kendy*, koji su ubijeni 1. rujna 1558. Budući da su navedeni na popisu, to bi načelno trebalo tumačiti tako da su još na životu u trenutku zapisivanja, tj. da je popis načinjen prije njihove smrti.

Na popisu među erdeljskim uglednicima nema Petra Petrovića, rođaka kraljevske obitelji i erdeljskog vojvode od 1556. On je umro u listopadu 1557, te bi to bila još jedna potvrda da je priručnik napisan nakon toga. Na popisu međutim *jest* poljska *kraljica Bona Sforza*, koja je umrla mjesec dana kasnije, u studenom 1557, u gradu svoje mladosti Bariju. To jamačno neće značiti da su šifre sastavljene prije Bonina preminuća ili, bolje rečeno, prije nego što je vijest o tome došla do Beča, nego da je kraljica ostala na popisu inercijom dvorske administracije; njezino je ime naime bilo uvršteno i u prethodna dva (br. 17 u *Starijim šiframa* i br. 16 u *Novijim*).

Godina 1558. dobro se uklapa i u Vrančićev životopis. On se krajem prethodne godine vratio s četveroljetne carigradske misije. Odmah potom (19. studenoga 1557) imenovan je jegarskim biskupom.⁴⁹ Novi crkveni položaj Ferdinandova

⁴⁷ Dne 24. veljače knezovi izbornici skupljeni u Frankfurtu na Majni prihvatili su ga za cara; 14. ožujka okrunjen je u katedrali Sv. Bartolomeja; usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 716.

⁴⁸ Usp. npr. Ferdinandovo pismo Maksimilijanu od 2. lipnja 1563: *Serenissimo Principi domino Maximiliano II. Romanorum et Bohemiae Regi, Archiduci Austriae...* Verancsics, n. dj. (23), sv. 9, 357-361; slično 216, 226 (oboje na njemačkom), 219, 328, 354, 356. Ferdinandu se, uz carsku titulu, dodaje i *Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Maiestati etc.*; *ibid.* 280; 399. Naslov nadvojvode zacijelo nije naveden radi praktičnosti, jer bi pun naslov bio predugačak.

⁴⁹ Usp. Novaković - Vratović, n. dj. (2), 151-152.

diplomata također neće biti bez veze s činjenicom da je prvi kodirani pojam na popisu upravo *Agria*, premda to neće biti ni jedini, a možda ni najvažniji razlog. U prilog ovakvu datiranju svjedoči i to što je iz razdoblja od 1558. do Maksimilijanova promaknuća u cara 1564. sačuvan priličan broj Antunovih pisama *regi Bohemiae*, uglavnom iz Jegra i o mjesnim prilikama, premda ne i šifriranih, a korespondencija se nastavila i dalje sve do Antunove smrti.⁵⁰

Zaključujemo dakle da su šifre bile pripremljene za Antunovo dopisivanje s kraljem Maksimilijanom nakon povratka iz Carigrada i ustoličenja na jegarsku biskupsku katedru. Odatle je iz prve ruke mogao izvješćivati o stanju u Erdelju, za koji je Maksimilijan očigledno bio posebno zadužen.

Popis. U središtu pozornosti ovaj su put Ugarska i Transilvanija s trima zainteresiranim stranama: erdeljskim vlastima, Turcima i Habsburškom Monarhijom. Austrijski Habsburgovci žele na djelu ostvariti svoje pravo na Transilvaniju, koja se u strahu od njih priklonila (upitno je da li manje bolnom) osmanskom zagrljaju, dočim Sulejman kani napredovati na ugarskom području, koje je klinom do Ostrogona i Filakova (u Slovačkoj) sredinom četrdesetih i pedesetih rascijepio na istok i zapad.

Šifre kralja Maksimilijana posebne su po tome što je inventar natuknica usmjeren na uže područje, a one same namijenjene su *drugom* čovjeku habsburške vlasti. Ostala tri kataloga šire su koncipirana, a njihovi priručnici predviđeni su za komunikaciju s *prvim* Habsburgovcem - rimskim carem.

- Transilvanski krug, gradovi, zemlje, narodi (1-18): *Agria, Zolnok, Buda, Pesthum, Monkach, Castellum Monkach, Varadinum, Giula, Cassouia, Epperyes, Panonia Superior, Filek, Montanae Ciuitates, Hungaria, Transsylvania, Transsylvuani, Saxones, Siculi.*
- Turski krug, narodi, vrhovnici (19-34): *Moldauia, Transalpini, Vtraque Valachia, Moldauia, Transalpina, Tartari, Poloni, Galli, Turci, Passa Budensis, Hamza Beghus, Zangziacckii, Princeps Turcharum, Rex Franciae, Hruztanus Passa, Quatuor Passae Vesirii.*
- Transilvanski krug, vladari i velikaši (35-51): *Regina Isabella, Isabellae filius Ioannes, Franciscus Bebeck, Georgius Bebeck, Franciscus Kendy, Melchior Balassa, Joannes Terek, Andreas Bathory de Somlyon, Gabriel Pereny, Franciscus Pereny, Georgius Bathory, Nicolaus Bathory, Stephanus Dobo, Emericus Telekesy, Ioannes Petew, Episcopus Agriensis, Praesidium siue milites Agrienses.*

⁵⁰ Prvo pismo upućeno je Maksimilijanu 21. veljače 1558, zatim još tri te godine, trinaest sljedeće, 1559, četiri 1560, tri 1561. i četiri 1562; 1565. dva sada već caru Maksimilijanu, 1566. dva, 1569. pet, 1570. dva, 1571. petnaest; usp. Verancsics, n. dj. sv. 7 (23), indeks na str. 368-369; sv. 8 (ed. Szalay László, Wenzel Gusztáv), Pest, 1868, indeks na str. XI-XIV; sv. 9 (23), indeks na str. III-VI; sv. 10 (23), indeks na str. XI-XV; sv. 11 (23), indeks na str. XI-XIII. Zašto pisma nisu šifrirana, tek će trebati istražiti.

— Vojno-politički pojmovi (52-63): *Exercitus Turcharum, Exercitus Noster, Auxilia Germanorum, Pedites, Equites, Haydones, Pax, Induciae, Bellum, Classis Turcica, Expeditio maritima, Terrestres Copiae.*

— Austrijski krug, vladari (64-70): *Regia Maiestas, Imperator Noster, Rex Philippus, Archidux Austriae, Rex Poloniae, Principes Imperii, Imperii Status.*

Vidljiv je životni bečki interes za prostor koji treba braniti ili preotimati od dviju strana, erdeljske i turske. *Jegar* (na karti *Erlau*; usp. **Zemljovid 1**) nalazi se na samoj granici prema ostatku Kraljevske Ugarske. Junački je obranjen 1552. kad su na jugu pali *Temišvar* i *Solnok*. *Budim* i *Pešta* već su skoro dvadeset godina turski. Poseban spomen Pešte očituje, čini se, želju za što detaljnijim praćenjem stanja na okupiranom području. Osvojeni su također *Veliki Varadin* (danas rumunjska Oradea) i 1554. *Filakovo*, najsjevernija tvrđava turskog klina u Ugarskoj (danas u južnoj Slovačkoj). Slobodni su *Giula* na jugu (na karti *Küle*) na granici s današnjom Rumunjskom (osvojena 1566),⁵¹ na sjeveru *Mukačevo* sa svojom slikovitom tvrđavom na brijegu usred ravnice (danas u zapadnoj Ukrajini),⁵² *Košice* (na karti *Kaschau*) i *Prešov* (Eperies), mjesto Vrančićeve smrti 1573, oboje u današnjoj Slovačkoj. U tajnom napatku od 15. lipnja 1556. Ferdinand odlučno zahtijeva od svojih carigradskih poslanika da »Košice, Gyula, Varadin i ostali gradovi izvan Transilvanije« u mirovnom sporazumu ne smiju biti pridijeljeni njoj, već habsburškoj Ugarskoj.⁵³

Slobodni su isto tako *Rudarski gradovi* (*Montanae Ciuitates*, u slovačkim Tatrama), nazivani i *Slobodnim kraljevskim gradovima*, vrlo otvoreni prema protestantizmu; broj im je varirao.⁵⁴

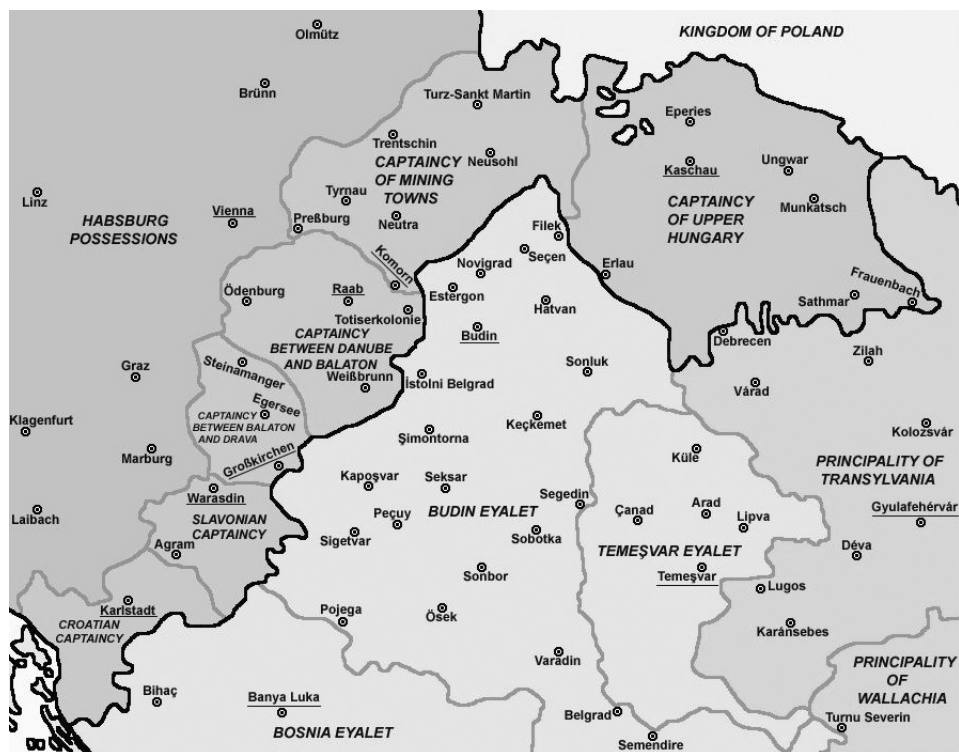
Na poredak gradova (sredina – sjeveroistok – sjeverozapad) utjecao je njihov zemljopisni položaj, ne i trenutna politička vlast. Politika je utjecala na *izbor*: u sjeveroistočnoj skupini nema nijednoga koji bi po habsburškom mišljenju izvorno pripadao Transilvaniji.

⁵¹ Usp. pismo Mihovilu od 14. listopada 1566, Verancsics, n. dj., sv. 9 (23), 188.

⁵² Zamak Mukačevo na prijevaru je bio zauzeo Petar Petrović, Ferdinand traži da ga vrati; usp. Miller, n. dj. (4), 158.

⁵³ *Quando ergo ad Tractatum aliquem deuentum fuerit, meminisse horum debebitis, nec Loca illa, utpote Cassovia, Gyula, Varadinum, et caetera, quae in illis sunt Partibus, extra Transsiluaniam sita, Transsilvaniae nomine comprehendantur, sed in potestate nostra deinceps quoque sub nomine Hungariae dimittantur...* Miller, n. dj. (4), 142.

⁵⁴ Pismo mađarskoga kralja Ludovika iz 1522. kojim daje *Civitates montanas* i druga dobra svojoj supruzi Mariji nabraja ih devet: *Cremniciensem, Schemniciensem, Bistriciensem, Pwkancz, Dilin, Montem Regium, Libetam, Breznam, Corponam...*; usp. Caspar Ursinus Velius, Adam Frantisek Kollár, *De bello Pannonico libri decem*, Vindobonae, 1762, 318. Drugi izvor spominje Kremnicu u »the Protestant 'League of Seven Mining Towns' together with Banská Belá, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, L'ubietová, Nová Baňa, and Pukanec«, <en.wikipedia.org/wiki/Kremnica> (6. siječnja 2015). Ferdinand 1556. npr. izvješćuje svoje poklisare u Istanbulu kako su Turci opustošili više od dvadeset sela u njihovoj blizini; usp. Miller, n. dj. (4), 122.

Zemljovid 1. Srednja Europa 1572.⁵⁵

Gornja Panonija antički je, poslije i karolinški naziv za područje od Ennsa i Bečke šume do Drave.⁵⁶ Ovdje se čini da obuhvaća područje nabrojanih gradova, premda izvorno nije dopirala niti do Dunava. Naziv nismo pronašli u Ferdinandovim i Maksimilijanovim pismima.⁵⁷

Mađarska i Erdelj zemlje su oko kojih se vodi čitava bitka i zbog čega su šifre i stvorene. *Sasi* i *Sekelji* etničke su skupine u Erdelju koje su zajedno s pretežno ugarskim Transilvancima tvorile Uniju triju nacija i upravljale zemljom od 1438,

⁵⁵ Preuzeto sa stranice <commons.wikimedia.org/wiki/File:Central_europe_1572.png> (6. siječnja 2015).

⁵⁶ Usp. <en.wikipedia.org/wiki/March_of_Pannonia> (6. siječnja 2015), s pozivom na: Timothy R e u t e r, *Germany in the Early Middle Ages 800–1056*, Longman, New York, 1991. 13. prosinca 2014; usp. i Teréz O b o r n i, *The Country Nobody Wanted: Some Aspects of the History of Transylvanian Principality, Specimina Nova, Pars Prima, Sectio Mediaevalis II* (2003), 101-104. Tu je (107) navedena i druga relevantna literatura.

⁵⁷ Usp. Miller, n. dj. (4). Kod Vrančića termin se nalazi rijetko, i to kad piše u slobodnijem stilu (obračujući se Trankvilu Androniku); usp. n. dj., sv. 10 (23), 237 (1571, *Wýwarii*): *in Pannonico solo; res Pannonicas*.

obično u međusobnu skladu, premda ne i bez sukoba.⁵⁸ Npr. 1556. sva tri naroda dogovorno donose odluku o povratku Žigmunda u Erdelj.⁵⁹

Kao i u prethodnim *Šiframa* prirodan nastavak transilvanskog područja prema turskom krugu (19-34) čine sjeveroistočni susjedi. *Obje Vlaške, Moldavija i Transalpinska* trebale bi biti četiri posebne zemlje, kad imaju svaka svoju natuknicu. No tu je teško doći do čistine. Zašto su uvrštene Vlaške, ako je Transalpinska njihov sinonim? Ili je ona tu baš kao istoznačnica? U literaturi se susreće npr. tvrdnja da je Vlaška podijeljena na Pravu Vlašku, Gornju i Donju istočno od Olta, i Malu Vlašku katkad zvanu Krajevskim Banatom, zapadno od te rijeke.⁶⁰ Ali i to, da se Vlaška zvala i Donja Vlaška ili Transalpinska, a *Moldavija* ponekad Gornja Vlaška.⁶¹ No bez obzira na terminološke nejasnoće prostor je nedvojbjen. Nalazi se u prvom erdeljskom susjedstvu, nad kojim su vrhovništvo izborili Turci, dostupan je tatarskim konjanicima, a zainteresirani su i Poljaci. Razlika u odnosu na Transilvaniju jest u tom što je ona zadržala veći stupanj unutrašnje samostalnosti, počevši od izbora vladara. U Moldaviji i Vlaškoj postavljao ih je sultan.⁶² O ponašanju dakle njihovih vojvoda Habsburgovci nastoje voditi trajnu brigu.⁶³

U očigledno turski kontekst smješteni su i *Tartari, Poloni, Galli*. Tatari iz Krimskog kanata najdugovječniji su nasljednik Zlatne horde. Premda su u 16. st. bili ovisni o Osmanskom Carstvu, sultani su s njima postupali više kao sa saveznicima nego kao s podređenima. Njihova konjica postala je bitna u turskim pohodima u Europi i Aziji. Često su se zalijetali na zapad i sjever radi odvođenja i prodaje zarobljenika. Strah od turskih saveznika Tatara osobito je utjecao na poljski oprez u protuturskim akcijama kao i na lojalnost Transilvanije, Moldavije i Vlaške.⁶⁴

Austrijsko zanimanje za *Poljake* zbog blizine i rodbinskih veza prilično je razumljivo. Osobito je dragocjeno poljsko posredovanje u Ferdinandovu odnosu

⁵⁸ Usp. <en.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A9kelys#cite> (6. siječnja 2015), s pozivom na: Cathy O'Grady, Zoltán Kántor and Daniela Tarnovschi, »Hungarians of Romania«, Panayote Dimitras (ur.), *Minorities in Southeast Europe*, Center for Documentation and Information on Minorities in Europe — Southeast Europe (CEDIME-SE), Ethnocultural Diversity Resource Center, 2001, 5-6. Usp. i Gábor Almási, »Constructing the Wallach 'other' in the late Renaissance«, *Whose Love of Which Country? – Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, ur. Balažs Trencsényi i Márton Zászkaliczky, Brill, 2010, 100-101.

⁵⁹ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 570-571.

⁶⁰ Usp. James Bell, *A System of Geography, Popular and Scientific: Or A Physical, Political, and Statistical Account of the World and Its Various Divisions*, sv. 2, 1832, 538.

⁶¹ Usp. Almási, n. dj., 91-92, bilj. 2: »Walachia (also called *Valachia inferior* or *Transalpina*), Moldavia (sometimes called *Vallachia Superior*).«

⁶² Usp. Oborni, n. dj. (55), 103-104.

⁶³ Godine 1556. moldavski vojvoda Aleksandar i vlaški Petar pomažu Petru Petroviću (a time i Izabeli) u ponovnom osvajanju Transilvanije. Usp. Bethlen, n. dj. (14), 589.

⁶⁴ Usp. Brian Glynn Williams, *The Sultan's Raiders: The Military Role of the Crimean Tatars in the Ottoman Empire*. The Jamestown Foundation, Washington, 2013, 1-44; <www.jamestown.org/uploads/media/Crimean_Tatar_-_complete_report_01.pdf> (9. veljače 2015).

prema Transilvaniji i Izabeli.⁶⁵ Premda je Tatari nemilice pustoše,⁶⁶ s Osmanlijama Poljska nastoji održati dobre odnose, ne bi li ublažila pritisak velike habsburške države s jedne strane i ruske s druge. Interes je obostran.⁶⁷

Ponovna kataloška blizina *Francuza s Turcima* kao u *Starijoj šifri* posljedica je zacijelo kuta gledanja, a to je ovdje Transilvanija. Vidi se to i u redosljedu turskih dužnosnika, koji počinje od mjesnih prema središtu. Habsburgovcima bi dakle u erdeljskom pitanju bio važniji francusko-turski nego francusko-španjolski odnos.⁶⁸

Riječ *Zangziacckii* (u *Šiframa bez oznake* inačica glasi *Sanziacky*) odnosi se na upravitelje sandžaka, ne na njihove upravne jedinice. Njezin je izgovor evidentno zadavao muke zapadnom uhu. Uobičajeni naziv upravitelja je sandžak-beg. Ferdinandu je trajno stvaralo probleme njihovo nepoštivanje primirja.⁶⁹

Jasnim rezom carski kriptograf uvodi na popis erdeljsku elitu (35-51). Da podsjetimo, problemi oko Transilvanije počeli su nakon pogibije Ludovika II. u Mohačkoj bitci 1526, kad su se radi nasljedstva ugarske krune sukobili Ferdinand i Ivan Zapolja. Velikovaradinskim sporazumom 1538. Zapolja je trebao vladati Transilvanijom do smrti, a potom bi ga naslijedio Ferdinand. Premda je Ivan 1540. dobio sina nasljednika (a odmah potom je i umro), sporazum je potvrđen 1551, s tim što se Ferdinand obvezao dati mladom Žigmundu ruku svoje najmlađe kćeri. Transilvanija je trebala biti prepuštena Ferdinandu. Izabela i sin čak su se odselili u Košice, potom u Poljsku. Turci, pod čiju se zaštitu Zapolja bio stavio, nezadovoljni takvim izbacivanjem iz igre, odmah su reagirali. Mehmed-paša Sokolović opsjeda Temišvar; grad je osvojen, kao i Vespem i Solnok, u kampanji sljedeće godine. U međuvremenu je na Ferdinandov nalog ubijen Juraj Utišenić Martinušević.⁷⁰ Izabela se s druge strane ne miri s gubitkom Transilvanije, pogotovo što Ferdinand nije potpuno ispunio obećanja. Uz bratovu pomoć, koji se radi toga obraća Sulejmanu, uspijeva postići da Transilvanci 1556. donesu odluku o povratku njezina sina na vlast. Istovremeno se vraća i Petar Petrović.⁷¹

⁶⁵ Usp. npr. Ferdinandovo pismo Vrančiću od 15. kolovoza 1556; Miller, n. dj. (4), 159-160.

⁶⁶ Procjenjuje se da su tijekom 16. i 17. st. Tatari odveli iz Poljske milijun zarobljenika; usp. <en.wikipedia.org/wiki/Poland>, s pozivom na: Eizo Matsuki, »The Crimean Tatars and their Russian-Captive Slaves« (pdf).

⁶⁷ Usp. Wawrzyniak, n. dj. (21), 33-35.

⁶⁸ Od 1557. francuski je izaslanik u Istanbulu Jean de la Vigne, koji se kod Sulejmana trudi dobiti veoma potrebnu pomoć zbog stanja u Italiji, ali i uliti nepovjerenje prema Ferdinandu; usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 693-699.

⁶⁹ Usp. Miller, n. dj. (4), 125, Ferdinandovo pismo od 27. ožujka 1556: *numquam cessauerunt hactenus Magnitudinis eius (sc. Sulejmanovi) sancziakii, officiales et milites in confinibus existentes, inducias multis modis violare...*

⁷⁰ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 567-585.

⁷¹ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 551-571.

No uskoro je skupina velikaša na čelu s *Franjom Bebekom* izgubila povjerenje u kraljicu majku i sina.⁷² Bebek je u početku bio Ferdinandov pristaša,⁷³ ali se poslije odmetnuo i priklonio Petru Petroviću.⁷⁴ Zatražio je od Izabele upravu nad Transilvanijom, ali kad ga je ona odbila, udovoljio mu je Sulejman.⁷⁵ Ubijen je 1558. po Izabelinu nalogu.⁷⁶ *Juraj Bebek* bio mu je sin i suradnik.⁷⁷ Nakon očeva ubojstva prišao je Ferdinandu (umro 1567).⁷⁸ Izabela je s carem inicirala novi dogovor, ali je umrla prije nego što ga je uspjela dovršiti (15. rujna 1559).⁷⁹

Franjo (Ferenc) *Kendy* (*Kendinus*), nekadašnji je blagajnik kralja Ivana Zapolje, kasnije pobunjenik na strani S. Majlata;⁸⁰ 1552. prišao je Ferdinandu, 1556. opet je promijenio stranu;⁸¹ ubijen je zajedno s bratom Ivanom kad i Franjo Bebek.⁸²

Melkior Balassa (1511-1568), savjetnik kraljice Izabele, poslije je prešao na Ferdinandovu stranu. Transilvanci ga 1555. postavljaju za vrhovnoga zapovjednika,⁸³ što čini i Izabela 1558.⁸⁴ Dala mu je uhititi sina kad se otac nije odazvao na njezin poziv.⁸⁵ Ferdinand (1562) i Maksimilijan (1567) zauzvrat su ga poimence uvrstili u ugovor o miru kako bi zaštitili njega i imovinu.⁸⁶

⁷² Koliko je sama Transilvanija bila unutar sebe razdijeljena, slikovito je izrazio američki povjesničar Setton: »Factional strife was as much a part of the landscape as the lakes and rivers.« Setton, n. dj. (16), sv. IV, 566.

⁷³ Usp. Vrančićevo pismo Mihovilu od 14. listopada 1540; Verancsics, n. dj., sv. 6 (58), 158-160.

⁷⁴ Ferdinand ih spominje u množini, kao pobunjenike i kolovođe, uz P. Petrovića; usp. Miller, n. dj. (4), 117 (19. ožujka 1556). Opisujući svoj portret, Antun govori Mihovilu o simbolima mira koji je pomutila Bebekova buna; usp. Diana Sorić, *Obiteljska korespondencija Antuna Vrančića: kritičko izdanje rukopisa i jezičnosti osobitosti*, Doktorski rad, Zadar, 2012, 334-335 (pismo od 2. ožujka 1557).

⁷⁵ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 604-606.

⁷⁶ Dne 19. rujna 1558. Vrančić u pismu palatinu Tomi Nádasdyju opisuje ubojstvo odmetnikâ od Izabele, Franje Bebeka, Franje Kendyja i brata mu Ivana; usp. Verancsics, n. dj., sv. 7 (23), 240; Bethlen, n. dj. (14), 618-619.

⁷⁷ Franjo je pritekao pomoć sinu Jurju zajedno s Turcima protiv Ferdinandove vojske; usp. Miller, n. dj. (4), 164-165 (pismo od 9. listopada 1556).

⁷⁸ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 622.

⁷⁹ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 626-627.

⁸⁰ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 524; Verancsics Antal, *Összes munkái*, ur. Szalay László, sv. 6, Pest, 1860, 154.

⁸¹ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 564, 592-3.

⁸² On je odavao Petru Petroviću sadržaj Ferdinandovih pisama upućenih Stjepanu Dobóu, transilvanskom vojvodi; usp. Miller, n. dj. (4), 65, i bilj. b.

⁸³ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 561.

⁸⁴ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 622.

⁸⁵ Pismo Vrančića Nadasdyju od 7. ožujka 1559; usp. Verancsics, n. dj., sv. 7 (23), 363.

⁸⁶ Za ugovor iz 1562. usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 771. Maksimilijan pak u instrukciji o sklapanju mira (od 25. lipnja 1567.) nalaže da svi njegovi podložnici i svi posjedi izvan prave Transilvanije budu sigurni, na prvom mjestu Balassa.

Ivan Terek (Törökius) zajedno s Andrijom Báthoryjem razbio je tursku zasedu u bitci za Lipovu 1551. Godine 1554. porušio je utvrdu koju su Turci počeli graditi između Lipove i Deve.⁸⁷ Skriva se uplašen Izabelinim ubojstvom Andrije Báthoryja i drugih 1559.⁸⁸

Andrija Báthory de Somlyó (podrijetlo dodano da bi se razlikovao od imenjaka, Ferdinandova pristaše, Andrije Báthoryja de Ecsed): 1551. povjerena mu je obrana Lippe.⁸⁹ Po Izabelinu nalogu, nakon njezina povratka 1556. napada tvrđavu koja joj se ne želi predati.⁹⁰

Gabriel Perényi (1532-1567), vojni zapovjednik u Gornjoj Ugarskoj, od 1554; od 1557. do 1563. blagajnik, potom vrhovni sudac.⁹¹ On i Franjo Kendy, kao stari neprijatelji Ferdinandova transilvanskog vojvode Stjepana Dobóa, 1556. nagovaraju Izabelu da ga uhiti, premda se po Ferdinandovu napatku predao.⁹² Godine 1558. napušta Izabelu i vraća se Ferdinandu.

Franjo Perényi otpao je od Ferdinanda, 1556. priklonio se Izabeli.⁹³

Juraj Báthory također se skrio uplašen Izabelinim ubojstvom Andrije Báthoryja i drugih. Godine 1556. vodi vojsku Petra Petrovića u napadu na Varadin.⁹⁴

Nikola Báthory uz Melkiora Balašu zbog priznavanja Ferdinanda naveden je u austrijsko-turskom ugovoru o miru 1562. čime mu je Ferdinand jamčio sigurnost.⁹⁵

Stjepana Dobóa Ferdinand je postavio za transilvanskog vojvodu zbog zasluga u obrani Jegra.⁹⁶ Prilikom prepuštanja Erdelja Izabeli 1556. i za Stjepana traži sigurnost.⁹⁷

Emerik Telekesy, Ferdinandov vojskovođa 1556, zarobio Franju Perényja. Napada transilvanske gradove.⁹⁸

Ioannes Petew bio je kao i Telekesy vjeran i zaslužan habsburški službenik.⁹⁹

⁸⁷ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 558.

⁸⁸ Pismo Vrančića Nadasdyju od 7. ožujka 1559; usp. Verancsics, n. dj., sv. 7 (23), 363.

⁸⁹ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 497-8.

⁹⁰ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 595.

⁹¹ 28. listopada 1559. Vrančić mu piše pismo da pokuša spriječiti Turke u utvrđivanju samostana u mjestu Jászberény; usp. Verancsics, n. dj., sv. 8 (58), 89-91.

⁹² Usp. Bethlen, n. dj. (14), 602.

⁹³ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 588, 604, 613.

⁹⁴ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 590.

⁹⁵ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 771.

⁹⁶ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 550.

⁹⁷ Usp. Miller, n. dj. (4), 148 (pismo Vrančiću i kolegama od 15. kolovoza 1556).

⁹⁸ Usp. Bethlen, n. dj. (14), 608-609; 613-615.

⁹⁹ Kratka biografija u: Antal Szirmai, *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis*, ed. industria M. G. Kovachich, Buda, 1805, 92-95; usp. i Bethlen, n. dj. (14), 499.

Po austrijsko-turskom mirovnom ugovoru iz 1562. Ferdinand je odustao od Transilvanije i obećao dogovoriti se sa Zapoljinim sinom Ivanom Sigismundom oko spornih graničnih područja.¹⁰⁰ Mletački ambasador u Beču ovako opisuje stanje: »1563. od šezdeset dvije županije u Ugarskoj sedamnaest ih je bilo u turskim rukama, šesnaest je držao Ferdinand, dvadeset je, čini se, bilo neodlučno između priznavanja sultana ili cara, a nad šest je vladao Ivan Sigismund.«¹⁰¹

Obvezni skup vojno-političkih termina (51-63) proširen je novim natuknicama. Sad se razlikuju *naša* i *njihova vojska*, a u turskoj vojsci *mornarica* i *kopnene snage*. *Njemačke pomoćne čete* imale su glavnu funkciju u protuturskim akcijama i erdeljskim trvenjima.¹⁰² Novi pojam su i *hajduci* - razbojnici i neregularni ratnici.¹⁰³

Ovaj se put *austrijski krug* našao na kraju (64-70). Valjalo bi po tome zaključiti da se u Vrančićevu i Maksimilijanovu kriptiranom dopisivanju očekuje češći spomen prethodno navedenih osoba i stvari.

4. Šifre bez oznake pripadnosti

(Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 42r-43v; slike 1-4)

Opis. Protežu se na četiri stranice koje su nastale presavijanjem napola jednog lista formata A3. Po tragovima najbolje vidljivim na posljednjoj stranici može se zaključiti da je i ta mini-bilježnica od dva već ispisana lista bila presavijena vodoravno i okomito napola i tako svedena na četvrtinu jedne stranice, dakle na džepni format. Netko ju je, najvjerojatnije dakako sam Vrančić, nosio sa sobom.

Na gornjoj polovici prve stranice ucrtano je sedam tablica nejednake veličine. U njih su upisani:

- abeceda s dvadeset trima slovima, a ispod svakog slova dvije do pet šifara (za vokale po pet, za češće konsonante po četiri, za ostale po tri osim za *x* i *y* koji imaju po dva znaka); »prazni« ili »nijemi« znakovi (*Notae errantes seu nihil significantes ac superflue*), ukupno 29;
- znakovi za tri kratke i česte riječi: za *et* (četiri znaka), *-que* i *quae* (po dva), »prazne« riječi (*Dictiones errantes seu nihil significantes*), ukupno

¹⁰⁰ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 771; Miller, n. dj. (4), 365-368.

¹⁰¹ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 835, bilj. 24 (prema Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, III, u *Monumenta* XI, Zagreb, 1880, br. XXIII, 157).

¹⁰² Usp. Miller, n. dj. (4), 152, 166; Bethlen, n. dj. (14), 539, 545, navodi kako su *Germani* oteli plijen moldavskom vojvodi te kako se bune zbog neisplate plaća (1551-1552). Nismo sigurni jesu li to *pomoćne* čete ili kakve druge.

¹⁰³ Pomogli su npr. pri osvajanju turskog Segedina 1552, ali u otvorenoj bitci pri protunapadu nisu htjeli sudjelovati; Bethlen, n. dj. (14), 530.

38; to su svakodnevne riječi različitih gramatičkih vrsta i oblika (imenice, pridjevi, glagoli, prilozi i veznici), najčešće iz područja politike i rata; — udvostručeni konsonanti, ukupno 12, i njihove šifre.¹⁰⁴

Na preostalim trima i pol stranicama nalazi se popis od dvjestotinjak titula, imena, naziva i pojmova s pripadajućim šiframa.¹⁰⁵ U usporedbi s prethodnima vidljivo je koliko je katalog proširen: trostruko je veći od *Šifara kralja Maksimilijana i Novijih šifara*, a gotovo peterostruko od *Starijih*. Čini se dakle da je sustav dobro funkcionirao te se stoga stalno nadograđivao, a razlog je svakako i što veća sigurnost napisanoga.

Imena i pojmovi kodirani su međutim *drugačije* nego u prethodnim trima priručnicima. Nema besmislenih slogova. Kao šifre upotrijebljene su suvisle latinske riječi, arapske brojke, rimske brojke, velika i mala slova abecede i različiti znakovi. Pritom postoji prilična sustavnost. Riječima su označene gotovo samo osobe, nešto manje od četrdeset; jedini izuzetci su turski novac *asper*, kodiran riječju *minutiae*, te *Constantinopolis* i *Adrianopolis*, kodirani riječima *conseruet* i *custodiat*. Ta dva grada jedinstvena su i po tome što jedini imaju po dvije šifre - osim spomenutih glagola još i po jedan nestandardan znak. I to jamačno govori o važnosti koju im pridaje bečki dvor. Arapskim brojkama (1-88, s tim što su 39 i 77 ispušteni) označene su zemlje, gradovi, rijeke i vojno-politički termini. Jedini pravi izuzetak je *Moschorum dux*; *Spahiae* i *Ianitzari*, označeni također arapskim znamenkama, zacijelo su tretirani kao vojni nazivi, premda označavaju ljude. Nestandardnim znakovima - gdje redovito postoji osnovni oblik s različitim dodatcima, npr. kvadrat s crticom gore, s crticom dolje, lijevo i desno - označeno je prvih osamnaest natuknica (Habsburgovci i zapadni vladari u njihovu krugu interesa), sultan (jedini iz turskog kruga, ostali su označeni riječima), šest općih pojmova iz prirodne i humane geografije te *ducati*, tri kalendarska termina, godine 1560-1567. i već spomenuti Istanbul i Jedrene.

Datacija. Deklinacija sintagme *Maiestas Vestra* zajedno s naslovom *Cesarea Maiestas*, koji se na popisu nalazi na prvom mjestu, nedvojbeno ukazuje da su šifre bile namijenjene izvješćivanju rimskog cara, i to Ferdinanda I, kako proizlazi iz drugih elemenata za dataciju. Na popisu su naime navedeni *nadvojvoda Ferdinand* (1529-1595), carev drugi sin, *nadvojvoda Karlo* (1540-1590), treći, i *kralj Češke*, što se očigledno mora odnositi na najstarijega Ferdinandova sina Maksimilijana (1527-1576). *Carsko veličanstvo* jest onda bez sumnje sam Ferdinand I. On je pak proglašen carem Svetoga Rimskog Carstva 1558, a umro je 1562. To je dakle

¹⁰⁴ Vrlo sličan sustav stvorio je Gabriele de Lavinde iz Parme za papu Klementa VII. (1478/1523-34). Bio je to prvi europski kriptografski priručnik; usp. <www.britannica.com/EBchecked/topic/145058/cryptology/25638/Early-cryptographic-systems-and-applications> (26. studenoga 2014).

¹⁰⁵ De Lavinde sastavio je popis od dvadeset četiri papina korespondenta te nekoliko desetaka drugih imena i uobičajenih termina, tzv. *nomenclator*, u sklopu svoga priručnika; usp. *ibid.*

vremenski okvir u kojem je ovaj priručnik za kodiranje sastavljen. Okvir se može još suziti. U samom priručniku navedene su *godine od 1560. do 1567.* sa šiframa za svaku pojedinu godinu. Mislimo da je to vrijeme predviđeno za uporabu priručnika. To bi značilo da je priručnik sastavljen 1560. ili neposredno prije, ako nije bilo zamišljeno da će se u diplomatskoj pošti spominjati još koja godina-dvije unatrag, što ne treba isključiti.¹⁰⁶

Popis. Tko se i što nalazi na popisu? Prva bi se podjela mogla nazvati *osobe* i *stvari*. *Osobe* zauzimaju prvu četvrtinu popisa (1-59), a *stvari* preostale tri (60-239), uz iznimke u obama dijelovima: među *osobama* nađe se pokoja *stvar* i obrnuto.

Budući da je prvih gotovo četrdeset mjesta dano Zapadu, a tek sljedećih dvadesetak Istoku (na čelu s Turcima), čini se da ni ovaj sustav šifara nije bio namijenjen Vrančićevu izvješćivanju s dviju diplomatskih misija u Carigradu. Tako smo naime u prvi mah bili pomislili. Vremenski pokazatelji ne idu toj pretpostavci u prilog: Vrančićeva prva bosporska misija trajala je od 1553. do 1557, što je prerano, a druga 1567-1568, što je pak prekasno. No 1559. Ferdinand poziva Antuna u Augsburg i priprema ga za poslanstvo u Englesku i Rim.¹⁰⁷ Putovanje je na kraju odgođeno i ostalo neostvareno, ali to bi mogla biti prilika za koju je Vrančić dobio ovaj priručnik. Jer na popisu odmah poslije najužeg habsburškog kruga i najutjecajnijih njemačkih staleža slijedi *Regina Angliae*, naslov koji se odnosi na Elizabetu I. (1558-1603).¹⁰⁸ Visoko mjesto na popisu svakako je plod pregovorâ o njenom braku s trećim Ferdinandovim sinom nadvojvodom Karlom. Pregovori su se vodili baš 1559. (i ponovo 1564-1568).¹⁰⁹ Sveta je Stolica također u vrhu popisa.

— Austrijski krug, vladari, zemlje (1-22): *Caesarea Maiestas, Rex Bohemiae, Archidux Ferdinandus, Archidux Carolus, Rex Hispaniarum, Rex Poloniae, Electores Imperii, Principes Imperii, Ordines Imperii, Regina*

¹⁰⁶ Primjer takva »historijskog« spomena mogla bi biti šifra za erdeljsku kraljicu Izabelu. Godina njezine smrti je 1559. No premda je moguće zamisliti da je unatoč tomu njezino ime uvršteno na popis, jer je Habsburgovcima predstavljala izuzetno neugodan problem i moglo se očekivati da i dalje bude spominjana u tajnoj diplomatskoj pošti, skloniji smo vjerovati da je Izabela još na životu, te bi vremenom nastanka trebalo smatrati 1559. godinu.

¹⁰⁷ U pismu od 29. ožujka 1559. Ferdinand ga poziva s obrazloženjem da će naknadno saznati razlog. U pismu Nikoli Oláhu od 19. srpnja 1559. iz Augsburga, Pavlu Gregorijancu i Gašparu Pécseyju mjesec dana kasnije iz Beča, Antun kazuje careve nakane; usp. *Verancsics*, n. dj. (23), sv. 8, 48; 59; 66-67; v. i Novaković - Vratović, n. dj. (2), 160-161.

¹⁰⁸ *Regina Angliae* naslov je koji se mogao pojaviti najranije 1553., kad je englesko prijestolje zauzela Elizabetina polusestra Marija I. (1516-1558), supruga Filipa II, poznatija kao *Bloody Mary*.

¹⁰⁹ Usp. <en.wikipedia.org/wiki/Charles_II,_Archduke_of_Austria> (30. listopada 2014.), s pozivom na Susan Doran, *Monarchy and Matrimony: The Courtships of Elizabeth I.*, Routledge, 1996, 73-98.

- Angliae, Romanum Imperium, Rex Daniae, Rex Franciae, Delphinus filius eius, Regina Ysabella, Reginae Ysabellae filius, Dux Sabaudiae, Princeps Hispaniarum, Germania, Italia, Belgia, Gallia.*
- Krug Svete Stolice (23-27): *Pontifex, Cardinalis, Episcopus, Magister Hierosolimitanus, Ordo Hierosolymitanus.*
  - Sjever Italije, vladari (28-37): *Veneti, Dux Florentiae, Dux Ferrariae, Dux Urbini, Dux Mantuae, Gubernator Mediolanensis, Ianuenses, Vice Rex Neapolis, Vice Rex Siciliae, Dux Parmae.*
  - Turski krug, vrhovnici, narodi, zemlje, vojnici (38-59): *Princeps Turcharum, Supremus Passa Vesirius, Vesirius, Beglerbegus Asiae, Beglerbegus Graeciae, Supremus Classis Praefectus, Passa Budensis, Sanziacky, Vaiuoda, Rex Persarum, Filius Regis Persarum, Tartari, Valachia, Moldauia, Passa Bosnensis, Passa Themesiensis, Capitaneus Classis Danubianae, Spahie, Ianitzari, Moschorum Dux, Georgiani, Martalosi.*
  - Austrijski krug, zemlje, gradovi (60-93): *Hispania, Hungaria, Transilvania, Croatia, Dalmatia, Sclauonia, Austria, Stiria, Bohemia, Morauia, Silesia, Anglia, Portugallia, Neapolis, Sicilia, Roma, Venetiae, Apulia, Calabria, Polonia, Lithuania, Livonia, Prussia, Russia, Ancona, Tergestum, Segnia, Oppidum Sancti Viti fluminis, Ragusium, Asia, Europa, Vienna, Iaurinum, Palotha.*
  - Vojno-politički pojmovi (94-129): *Chiaussius, Rebelles, Ibrahim interpres, Ferrath interpres, vrbs, oppidum, villa, castrum, Fluiius, Lacus, Danubius, Sauus, Drauus, Tibiscus, Ducati, Asperi, Orator, pax, Inducie, Bellum, tributum, munus honorarium, pecuniae, Ver, Aestas, Autumnus, Hyems, Classis Turcica, Triremis, Biremis, Nazzada, bombardae murifrage, bombardae campestris, exercitus, equites, pedites.*
  - Turski prostor (130-135): *Graecia, Bosna, Constantinopolis, Adrianopolis, Buda, Alba Graeca.*
  - Mađarski gradovi (136-152): *Alba Regalis, Strigonium, Te<mi>swar, Lippa, Varadinum, Cassouia, Papa, Comaronium, Iula, Posonium, Sopronium, ciuitates montanae, Agria, Zigettum, Zagrabia, Quinqueecclesiae, Insula Comaroniensis.*
  - Vojni i kalendarski pojmovi, brojevi (153-239): *Explorator, pons, annus, mensis, dies, mjeseci, deklinacija Maiestas Vestra, brojevi, godine 1560-67.*

Prva četiri mjesta pripala su najvišim austrijskim dužnosnicima.

Sljedeća dva mjesta na ljestvici zauzimaju dva Habsburgovcima rodbinski najbliža vladara, *kralj Španjolske* (Karlov sin i Ferdinandov nećak Filip II) i *kralj Poljske* (Žigmund II. August).

Iza triju bitnih društveno-političkih faktora u njemačkom dijelu Carstva navedena je *engleska kraljica*, a poslije nje *Romanum Imperium*. Očekivalo bi se obrnuto, tim više što nakon Rimskog Carstva dolazi još sedam naslova europskih vladara i njihovih nasljednika.

Iznenadujuće dvanaesto mjesto *danskoga kralja* na popisu mora da je zasluga Kristijana III. (1503/1534-1559) koji je, premda protestant, četrdesetih godina uspio sklopiti mir s Karlom V. jer je u ruci držao moćno oružje protiv careve Nizozemske, čiju je pomorsku trgovinu bio u stanju bitno poremetiti. Nakon toga držao se neutralno, a 1553. čak je posredovao između cara i vjerski kolebljive Saske. Zanimljiv je svakako i kao susjed nepokorne Nizozemske. Kristijana je naslijedio sin Fridrik II. (1534/1559-1588), čiju je prosidbu jedne od Ferdinandovih kćeri njezin otac odbio, ponajprije zbog protestanstva nesuđena zeta.¹¹⁰

Rex Franciae i *Delphinus filius eius* nedvojbeno su Henrik II. i njegov sin Franjo II. (1544/1559-1560), prijestolonasljednik (*dauphen*) od 1547. Henrikovu je vladavinu obilježio završetak rata u Italiji i pristanak na mir u Cateau-Cambrésisu 1559; rat su njegov otac Franjo I. i car Karlo V. radi primata u Europi vodili gotovo čitavu prvu polovicu stoljeća.

Među rijetkim poimence navedenim osobama jest *regina Ysabella*. Čini se da je Izabelino ime uvršteno zato da se izbjegne titula *regina Transsilvaniae*, pogotovo *Ungariae*, jer je vlast nad Mađarskom razlog austrijsko-ugarskoga spora i sukoba. Otud i tako visoko Izabelino mjesto na popisu. *Reginae Ysabellae filius* je Ivan Žigmund (Sigismund) II. (1540-1571), u čije su ime prvih petnaestak godina vladali Izabela i Juraj Utišenić.

Dux Sabaudiae ili savojski vojvoda od 1553. do smrti 1580. bio je Emanuel Filibert (rođen 1528). Ratujući uspješno na strani Karla V. protiv njemačkih protestanata zadobio je mirom iz 1559. ponovo svoja imanja u Francuskoj i Italiji, oženivši se iste godine, u skladu s mirovnim sporazumom, Margaritom, sestrom francuskoga kralja Henrika II. Carskoj je diplomaciji morao biti zanimljiv zbog svojih veza na objema stranama, francuskoj i španjolskoj.

U skladu s dosadašnjim prepoznavanjem španjolskih Habsburgovaca naslov *Princeps Hispaniarum* trebao bi pripadati sinu Filipa II. Karlu, znamenitom don Carlosu (1545-1568), koji je 1560. priznat kao nasljednik kastiljskog prijestolja, a tri godine poslije i aragonskoga. Bio je zaručen s Elizabetom, kćeri Henrika II., ali se u sklopu mirovnog sporazuma 1559. njome oženio njegov otac.

Četiri zapadne zemlje prostor su najizravnijega interesa španjolske grane Habsburgovaca, a Austrija je njihov prvi saveznik.¹¹¹ S tim su područjima u bliskoj

¹¹⁰ Usp. Alfred Kohler, *Ferdinand I., 1503-1564: Fürst, König und Kaiser*, München, C. H. Beck, 2003, 294. Prije toga, Ferdinandova sestra Izabela (1501-1526) bila je žena Kristijana II. (1481-1559), svrgnutoga dvadesetih godina i zatočenog do kraja života; usp. Hanno Brand, »Habsburg Diplomacy during the Holland-Wend Trade Conflict of 1510-1514«, *Trade, Diplomacy and Cultural Exchange. Continuity and Change in the North Sea Area and the Baltic c. 1350-1750*, Hanno Brand ed., Uitgeverij Verloren, 2005, 126; 186 i d.; Kohler, *ibid.* 294.

¹¹¹ Zanimljivo je da su njihove šifre izražene arapskim brojkama 1-4, a zemlje označene sljedećim znamenkama (5 i dalje) nalaze se četrdesetak mjesta ispod. To možda daje naslutiti da je već postojao šifrirani popis zemalja i da su preuzete iz njega, ali u drugačijem rasporedu.

vezi nositelji gotovo svih dosad navedenih naslova. U *Njemačkoj* Ferdinand i prije njega Karlo kao rimski carevi zbog otpora lokalnih vladara imaju velikih problema pri uspostavi i održavanju vlasti. Otpor je strahovito pojačan protestantizmom. Nije čudo što su pri samom vrhu popisa, tik do bečkog dvora i dvaju njegovih najbližih saveznika, upravo *njemački izborni knezovi i prvaci*. Možda to čak upućuje i na glavni cilj, bolje reći metu, priručnika za šifriranje, slično *Novijim šiframa*.

U *Italiji* upravo je završio polustoljetni rat Španjolske i *Francuske*.

Belgija jamačno podrazumijeva širi teritorij od današnjeg; to je također jedan od prostora trvenja između dinastija Valois i Habsburg. Odlučan trenutak u sukobu oko Flandrije bio je bitka kod Saint-Quentina 1557. Pobjedu je odnio Filipov vojskovođa vojvoda Savojski. (Šezdesetih pak godina španjolski princ don Carlos planirao je bijeg u Nizozemsku, gdje je, čini se, bio u dodiru s protivnicima svoga oca i španjolske vlasti.)¹¹²

Mirom u Cateau-Cambrésisu 1559. uspostavljena je konačna španjolska dominacija u sjevernoj Italiji na račun oslabljene *Francuske*.

I crkveni naslovi (23-27) raspoređeni su po hijerarhiji. U drugoj polovici pedesetih *papa* je bio protuhabsburški raspoložen Pavao IV. (rođen 1476, papa 1555-1559). Njegovu su antipatiju izazivali španjolski rat protiv Svete Stolice i austrijska popustljivost prema protestantizmu; zbog potonjeg nije htio priznati Ferdinandovu carsku titulu.¹¹³ Naslijedio ga je Pio IV. (rođen 1449, papa 1559-1565). Kao kardinal bio je prethodno (1549-1559) papin izaslanik u *Njemačkoj* i *Ugarskoj*.

Jeruzalemski red nedvojbeno su ivanovci ili hospitalci (punim imenom *Ordo fratrum hospitalis Sancti Ioannis Hierosolymitani*), kojima je Karlo V. 1530. darovao Maltu nakon što su ih Turci prognali s Roda. *Magister* će biti Ivan Parisot de Valette, veliki meštar od 1557, koji će se proslaviti po junačkoj obrani Malte od Turaka 1565.¹¹⁴ Pomorske akcije ivanovaca od velike su važnosti ne samo za Habsburgovce. Zajedno sa Svetom Stolicom bili su najuporniji turski neprijatelji.¹¹⁵

Sljedećih deset mjesta (28-37) dobili su upravitelji ili građanstvo sjevernih talijanskih gradova te Napulja i Sicilije. U prethodnim šiframa gradova nema, nazočni su samo Mlečani. Razlog će biti taj što je u Italiji još vladao relativan mir. Austrijske veze s tim gradovima nisu istovrsne. Ton odnosima prema sjeveru i jugu Italije daje španjolsko-francuska borba za prevlast.

Venecija je s razlogom na prvom mjestu. (*Mlečani* i *Đenovljani* oslovljeni su kao *collectivum* zbog svoga republikanskog uređenja.) Papa ih je uvjeravao da su

---

¹¹² Usp. <en.wikipedia.org/wiki/Carlos,_Prince_of_Asturias> (1. studenoga 2014), s pozivom na: Henry Kamen, *Philip of Spain*. Yale University Press. 1998.

¹¹³ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 717.

¹¹⁴ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 829-881.

¹¹⁵ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 609.

nakon njega oni na redu.¹¹⁶ Ostali talijanski gradovi bili su na španjolskoj strani (Firenca, Mantova, Milano, Đenova) ili su u najmanju ruku bili nepostojeći papini i francuski saveznici (Ferrara, Urbino).

Cosimo I. Medici je tako 1537. od Karla V. priznat za *glavara Firence* kao uzvrat za savezništvo.¹¹⁷

Knez Mantove od 1550. do 1587. bio je Guglielmo Gonzaga, sin prvoga mantovanskoga kneza Federica II. Gonzage, postavljenog na to mjesto od Karla V. 1530. godine. Guglielmo se 1561. oženio šestom Ferdinandovom kćeri Eleonorom.¹¹⁸

Milano je pripadao španjolskoj grani Habsburgovaca. 1556. dobio ga je Filip II. kao očevo nasljedstvo. *Upravitelj* je za vrijeme rata bio španjolski general Ferdinando Alvarez de Toledo, knez od Alve, ujedno i potkralj Napulja.¹¹⁹

Genova je nastojanjem *kneza* Andreje Dorije postala satelit španjolskog kraljevstva.¹²⁰

Knez Ferrare Ercole II. d' Este (*dux* 1534-1559) pristupio je 1557. papinsko-francuskoj koaliciji, ali se okrenuo Veneciji kad je koaličijska vojska krenula prema jugu i ostavila Ferraru nezaštićenu. Ostao je miran do kraja rata.¹²¹ (Premda se u mladosti borio na Henrikovoj strani, Ercoleov nasljednik Alfonso d' Este za drugu ženu je 1565. uzeo Ferdinandovu kćer Barbaru.)¹²²

Urbino je bio papinski posjed, u 16. st. pod dinastijom Della Rovere. No kako je dvor 1523. premješten u Pesaro, važnost je Urbina počela opadati. *Knez* Guidobaldo II. della Rovere (1538-1574) na početku rata 1555. obećao je papi pomoć u obrani od Karla V, ali ne i u napadu na nj. Uskoro daje ostavku na mjesto crkvenog vojskovođe.¹²³

Južna kraljevstva pripadaju španjolskim Habsburgovcima. *Napulj* je početkom 16. st. došao pod njihovu vlast koja je učvršćena odbijanjem francuskog pokušaja preotimanja 1529. i konačno mirom u Cateau-Cambrésisu 1559. *Sicilija* je od 1409. sastavni dio aragonske krune. Oba su posjeda čest cilj turskih napada.

¹¹⁶ U rujnu 1556. papa je poslao biskupa u Urbino, Ferraru, Parmu i Veneciju da opravda sebe i okrivi Španjolce za rat; usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 662.

¹¹⁷ Usp. James D. Tracy, *The Emperor Charles V, Impresario of War: Campaign Strategy, International Finance, and Domestic Politics*, Cambridge University Press, 2002, 122-132; papin brat kardinal Carafa smatra ga (1556) »sredstvom« Filipa II.; usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 667.

¹¹⁸ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. III, 341; sv. IV, 801.

¹¹⁹ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 633; 688; usp. i 612, bilj. 181.

¹²⁰ Usp. Tracy, n. dj. 25.

¹²¹ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 676.

¹²² Usp. *International Dictionary of Historic Places: Volume 3 - Southern Europe*, edited by Trudy Ring, Robert M. Salkin, Sharon La Boda, Copyright by Fitzroy Dearborn Publishers, 1995, 249.

¹²³ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 639; 643.

Razlog zašto je *knez Parme* (Ottavio Farnese) ostavljen za kraj, premda geografski ovamo ne pripada, možda je njegova sklonost papi i francuskom kralju.¹²⁴

Činjenica što je Zapad na ovom popisu dobio prvenstvo u redosljedu ne znači da je Istok zanemaren. Zastupljen je u najmanju ruku ravnopravno. Kao i prva dva popisa i ovaj odražava bečku politiku u cjelini.

Zanimljivo je da se u turskom krugu (38-59) veziri više ne spominju poimence, ali je uvedena titula najvišeg po rangu – *velikog vezira*.¹²⁵ *Filius regis* je kao budući obnašatelj vlasti carskoj diplomaciji također važna institucija, te se očekuje izvješćivanje i o njemu i njegovu ponašanju. Perzijski *filius regis* četvrti je koji je ušao na popis, nakon Izabelina, francuskoga i španjolskoga. Neobičnim se čini što više nema Sulejmanovih sinova, a poznato je da je s njima imao velikih problema, što je uvelike utjecalo i na tursku vanjsku politiku.¹²⁶ Ne čini se potpuno uvjerljivim da nakon Bajazidova poraza 1559. više nisu bili važni. Od brojnih pak Tahmaspovih sinova najzanimljiviji u trenutku zapisivanja jamačno je Ismail II. (1537/1576-1577), koji je kao pokrajinski upravitelj već ratovao protiv Osmanlija, a 1556. bio zatvoren na dvadeset godina pod sumnjom da želi svrgnuti oca.¹²⁷

Pet idućih natuknica vraća nas u Tursku, poglavito na njezin zapad, to jest na austrijsku jugoistočnu granicu, zacijelo najugroženiju. Stoga ne iznenađuje što su na popisu i ostali zapovjednici graničnih područja, uz maloprije uvrštenog *budimskog pašu*. *Bosanski paša* već postoji kao naslov, ali ejalet je stvoren tek 1580. Do tada Bosna je sandžak Rumelijskog ejaleta. Paše se često mijenjaju, a od 1557. do 1561. na toj je funkciji Hamza-beg Biharović.¹²⁸ *Temeški paša* na čelu je Temeškog ejaleta, ustanovljenog 1552.¹²⁹

Zapovjednik Dunavske mornarice naslov je koji se svakako odnosi na turskog dužnosnika, premda postoji i austrijska riječna flotila.¹³⁰

¹²⁴ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 640, 651, 676.

¹²⁵ Od 1555. do 1661, u svom drugom mandatu, bio je to Rustem-paša; <en.wikipedia.org/wiki/Rüstem_Pasha> (29. studenoga 2014.), s pozivom između ostalog i na: Albert Howe Lybyer, *The government of the Ottoman empire in the time of Suleiman the Magnificent*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1913, 2015-216.

¹²⁶ Godine 1558. npr. Sulejman se bojao Bajazidova udruživanja s Perzijom protiv Carigrada; usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 705, 708.

¹²⁷ Usp. Andrew J. Newman, *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, I. B. Tauris, London, 2006, 38-42.

¹²⁸ Usp. <bs.wikipedia.org/wiki/Hamza-beg_Biharović>, s pozivom na: Vedad Biščević: *Bosanski namjesnici Osmanskog doba: 1463 – 1878*, Connectum, Sarajevo, 2006.

¹²⁹ U prvoj polovici pedesetih godina to je Kasim-paša, koji je prije toga upravljao i Budimskim ejaletom; usp. David, n. dj. (42), 265-298; Setton, n. dj. (16), sv. IV, 566.

¹³⁰ Jedno vrijeme njome je zapovijedao Vrančićev kolega iz carigradskog poslanstva Franjo Zay. Usp. Ferdinandova pisma upućena njemu i Vrančiću, Miller, n. dj. (4), npr. str. 26 i bilj. b), c) i d). U 17. st. turska je mornarica na Dunavu brojila pedesetak brodova i oko četiri tisuće mornara; usp. <en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_Navy#cite_note-15>, s

Spahije i *janjičari* dva su elitna roda osmanske vojske, konjaništvo i pješništvo. Pokrajinski spahije u bitci su na jednom krilu, a istanbulski na drugom. Janjičari su se nalazili u središtu vojske, ispred sultana ako je sudjelovao u bitci. Povlašteni položaj davao im je istaknutu ulogu i u unutrašnjoj politici Osmanskog Carstva, osobito u zbivanjima u Carigradu.

Primjećuje se opet određeni paralelizam osoba i stvari. Kao što se na vrhu popisa osobnih naslova nalaze Habsburgovci, tako se među stvarima (60-93) u vodstvu nalaze dinastijske zemlje. Sada je međutim prvo mjesto pripalo glavnom iberskom posjedu. Ali iza njega najprije dolaze zemlje austrijske krune, a onda španjolske. Austrijske su razvrstane u četiri sastavna dijela: mađarski (*Hungaria*, *Transilvania*), hrvatski (*Croatia*, neaustrijska *Dalmatia*, *Sclauonia*), austrijski (*Austria*, *Stiria*) i češki (*Bohemia*, *Moravia*, *Silesia*). Španjolske zemlje nisu jednakoga pravnoga statusa u odnosu na središte. *Engleska* se našla u krugu *iure uxoris*, *Portugal* je prvi susjed i tek predmet želja koje će se ostvariti u idućem desetljeću, dočim su *Napulj* i *Sicilija* pripadna kraljevstva.

Usporednost ljudi i stvari se donekle nastavlja: upravama sjevernotalijanskih gradova i Svetoj Stolici odgovaraju ovdje *Rim* i *Venecija*. Ostalih gradova sa sjevera nema, po svemu sudeći zato što je ondje stanje riješeno. Pavao IV. postigao je ono što je htio izbjeći, španjolsku vladavinu u Italiji. »Samo su Venecija i Sveta stolica sada ostale potpuno nezavisne.«¹³¹ *Apulija* i *Kalabrija* tu su prvenstveno kao česta meta turskih pomorskih napada.¹³²

Iz Italije učinjen je dosta oštar zaokret prema sjeveru. Zajedno s *Poljskom* dolazi i *Litva*, s kojom se Poljska od kraja 14. st. nalazi u personalnoj uniji. Približavanje je postajalo sve tješnje i kulminiralo 1569. Lublinskom unijom.¹³³

Najsuvježiji je kamen smutnje *Livonija*, stara baltička zemlja na području današnje Estonije i Latvije, koju su početkom 13. st. za Svetu Stolicu osvojili njemački i skandinavski križari. Za njezin su prostor zainteresirane mnoge strane: Danska i Hanza bore se za bogato baltičko tržište, Švedska nastoji potisnuti dansku dominaciju, Poljska i Litva također žele dio od baltičke trgovine, a Rusija Ivana Groznog traži dublju luku za prilaz Baltiku. Ferdinand se 1557. upleo u neuspjelu međunarodnu mirovnu misiju oko Livonije. Odupro joj se poljsko-litvanski vladar Sigismund II. i zauzeo južni dio zemlje, nastojeći spriječiti ruske aspiracije. To je bio povod petnaestogodišnjemu Livonijskom ratu koji je Livoniju dokrajčio. Prvo je zatražila pomoć od nedavno okrunjenoga rimskog cara Ferdinanda, ali

---

pozivom na Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Rutgers University Press, 1999, 235.

¹³¹ Usp. Setton, n. dj. (16), sv. IV, 720.

¹³² Usp. Setton, n. dj. (16), sv. III, 585; sv. IV, 582; 586; 622; 696; 836.

¹³³ Usp. <en.wikipedia.org/wiki/Union_of_Lublin>, s pozivom na: Jerzy Lukowski, Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland* (1st ed.). Cambridge University Press, 2001, 63–64.

bez uspjeha.¹³⁴ Sam Ferdinand tražio je pomoć od švedskoga kralja Gustava Vase, ali on je 1560. umro. U međuvremenu Livonija je doživjela presudan poraz od Rusije. Nakon toga iz više europskih zemalja caru su stizala upozorenja na rusku opasnost, ali on se nije vojno umiješao. Zacijelo je utjecala i daljina. Stoga je razumljivo što na popisu nema Švedske.

Naziv *Prussia* vjerojatno podrazumijeva i Kraljevsku Prusku i Vojvodstvo.¹³⁵ Premda su bile uključene u gibanja oko Livonije, nisu igrale značajniju ulogu pa ih stoga, čini se, nije trebalo ni razlikovati.

Rusija je sila u usponu nakon što se krajem 15. stoljeća oslobodila mongolske dominacije.¹³⁶ Na popisu se očevidno našla u livonijskom kontekstu, no Habsburgovcima je sve zanimljivija i kao moćan sjeverni susjed Osmanlija.

Drugi zaokret nastavlja se ondje gdje se prvi prekinuo, naime u Italiji. *Ancona* je kao papinski posjed bila utočište mnogim trgovcima koji su izbjegli iz Osman-skog Carstva i Židovima protjeranim s Iberskog poluotoka. Konkurirala je Veneciji kao i *Dubrovnik* pod turskim vrhovništvom i austrijski *Trst* i *Rijeka*. S druge strane svi su moguće mete turskih pomorskih zaleta. Osobitu ulogu u obrani od Turaka, a i od Mlečana, imao je uskočki *Senj*. Što povezuje *Beč*, *Győr* i *Palotu*? Zašto su stavljeni četrdesetak mjesta ispred velikog niza gradova iz istog područja? Beč kao središte države najlakše je shvatiti. Zamislivi su različiti konteksti u kojima se mogao pojaviti u diplomatskoj pošti. No možda je ponajprije razlog to što je habsburška prijestolnica glavni cilj turskih europskih naleta. U taj bi se kontekst onda uklapali *Győr* i *Palota*. *Győr* je najvažniji grad sjeverozapadne Ugarske, a *Palota* (danas *Várpalota*) nalazi se na zapadu, dakle oba na pravcu prema Beču. *Győr* Turci nisu nikad trajnije posjedovali, a *Palota* je, premda prvi put osvojena 1524, vraćena i uspješno branjena tijekom 16. st., no u 17. više se puta na dulje vrijeme nalazila u turskoj vlasti.

Među vojno-političke pojmove (94-129) svrstani su i neki službenici: *tumači*, *čauš*, *poslanik*. *Tumači Ibrahim* i *Ferhat* navedeni su imenom zacijelo iz istog razloga kao i dvojica austrijskih nadvojvoda. Nije jasno jesu li *pobunjenici* samo načelni pojam ili su povod neki određeni protivnici vlasti. Sudeći po tome što se nalaze u društvu čauša i dragomana, trebalo bi se raditi o turskim pobunjenicima.

Precizni pojmovi iz humane (poredani po veličini) i prirodne geografije od strateške su važnosti. Pojavljivat će se poglavito u kontekstu austrijsko-turskog po-

¹³⁴ Usp. <en.wikipedia.org/wiki/Livonian_War#cite_note-36>, s pozivom na: Stanisław Cynarski, *Żygimantas Augustas*, Versus aureus, Vilnius, 2007. 7. prosinca 2014.

¹³⁵ Pruska je nastala na sličan način kao Livonija. Sredinom 15. st. podijeljena je na zapadnu, Kraljevsku Prusiju koja je postala poljska pokrajina, i istočnu, Prusko vojvodstvo, ovisno o Poljskoj kao vazalna zemlja. U njoj je prvaj protestantizam uveden kao službena religija.

¹³⁶ Usp. <hr.wikipedia.org/wiki/Moskva#cite_note-11>, s pozivom na: John F. Richards, *The Unending Frontier: An Environmental History of the Early Modern World*, University of California Press, 2006, 260. 8. prosinca 2014.

graničja. Četiri srednjoeuropske rijeke, *Dunav*, *Sava*, *Drava* i *Tisa* konkretizacija su pojma *fluvius*. U središtu pozornosti svakako je njihov hrvatski i ugarski tok.

Da svi navedeni pojmovi pripadaju prvenstveno turskom kontekstu, pokazuju riječi *tribut* i *počasni dar*. Tributom je Beč kupovao mir od Carigrada godinama, a dogovori su se obavezno pospješivali skupocjenim darovima za turske visoke dužnosnike.

Godišnja doba bitne su oznake u osmanlijskom načinu ratovanja. Gotovo svakog *proljeća* kretale su kopnena i pomorska vojska na ekspediciju, a sva njima dostupna Europa (bez dvojbe također Azija i Afrika) drhtala je od straha pitajući se kamo će udariti. U poslaničkim izvješćima očekuju se dakle podatci o kretanju i brojnom stanju svih triju rodova vojske.

Nazzada je mađarski naziv (danas *naszada*) za manji brod, lakši i uži.¹³⁷

Za razliku od teških *protubedemskih* ili opsadnih *topova*, uslijed tehnoloških poboljšanja krajem 15. stoljeća *poljski topovi* postali su lakše prenosivi te im je i uporaba bila raznolikija.¹³⁸

U drugoj polovici popisa dvadesetak zemljopisnih imena pokriva prostor od *Istanbula* do Beča. No interes dakako nije geografija, nego geopolitika i strategija. Očekivani kontekst zacijelo su mjesta donošenja najvažnijih odluka, turski vojni planovi i kretanje vojske, stanje u mađarskim okupiranim i pograničnim područjima.

Turskoj izravno pripada pet natuknica (130-135). Ostatak čine gradovi u Ugarskoj, jedni pod turskom, većina pod austrijskom vlašću (te će stoga biti komentirani zasebno). *Grčka* je zacijelo zapadni naziv za europski dio bivšega Bizanta. Stoga *Grčka* i *Bosna* znače zapravo čitav turski teritorij od Crnog mora do Hrvatske. Bosna tvori granicu prema austrijskom jugoistoku – Hrvatskoj.

U nizanju habsburških gradova (136-152), mahom na teritoriju Ugarske, glavni je kriterij, premda ne i potpuno dosljedan, vlast nad njima, a kao pomoćni služi zemljopisni smještaj. *Budim*, *Stolni Biograd* i *Ostrogon* osvojeni su gradovi na sjeveru Mađarske, a *Temišvar*, *Lipova* i *Oradea* na istoku. Potom slijede gradovi pod austrijskom vlašću, najprije na sjeveru i zapadu, *Košice*, *Papa*, *Komarno*, *Bratislava*, *Šopron*, *Rudarski gradovi* i *Jegar*, a izuzetno se među njima našla i jugoistočna *Gyula*. Na kraju smješteni su gradovi na jugu, *Siget*, *Zagreb* i *Pečuh*, s

¹³⁷ Usp. Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*, in aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, MCMI, s. v. *Nazada*: celox, lembus; Miller, n. dj. (4), 26, bilj. c).

¹³⁸ Usp. Albert Manucy, *Artillery Through the Ages: A Short Illustrated History of Cannon, Emphasising Types Used in America*. Diane Publishing, 1949, 5; <www.gutenberg.org/files/20483/20483-h/20483-h.htm>; 17. veljače 2015; John Sadler, *Flodden 1513: Scotland's Greatest Defeat*. Osprey Publishing, 2006, 22-23; usp. i Volker Schmidtchen, *Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister: Von den ersten Mauerbrechern des Spätmittelalters zur Belagerungsartillerie der Renaissance*, Droste, Düsseldorf, 1977; József Kelenik, »The Military Revolution in Hungary«, *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs...* (42), 117-162.

tim što je posljednji već u turskom posjedu. Završna natuknica nije grad, već *Žitny Ostrov*, najveći riječni otok u Europi, a proteže se od Bratislave do Komarna.

Posljednja i najveća cjelina (153-239) ne izaziva interpretativne poteškoće, jer lavovski dio zapremaju šifre *brojeva*, a tu su još *mjeseci*, *godine* i *deklinacija*.

Uhoda po prirodi svoga posla dobro pristaje u kontekst prethodnih vojnih termina kao i u granični okoliš habsburške i osmanske države. Njegov je posao od bitne važnosti za planiranje akcija.¹³⁹

Most je ponešto zaostao iza srodnih pojmova, kao što su različite vrste naselja te osobito rijeke i jezera. O njihovoj važnosti u vojnom a i drugom smislu ne treba ni govoriti.

Vrijeme ili *datum* kao neizostavan dio realija također je uputno sakriti od tuđih očiju posebnim šiframa.

Šifre su *brojeva* šablonizirane tako da se za brojeve koji nisu navedeni mogu lako domisliti. Za brojeve 1-23 kao kodni znakovi služe velika slova abecede, za brojeve 24-29 spoj velikog slova *A* i malih slova (*Aa*, *Ab*...). Za brojeve od 30 dalje kao šifre služe velika slova i mali brojevi: 30 = C_0 , 31 = C_1 , 40 = D_0 ..., 100 = KK , 200 = K_2 , 1000 = LL , 2000 = L_2 .

5. Šifre Mihovila Vrančića

(Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 44 r-44v: cedulja prilijepljena gornjim rubom uz desni rub folija 43v; slike 5 i 6)

Na kodirane odlomke prvi smo put naišli u pismima Antunova brata Mihovila Vrančića iz 1558. i 1559. godine.¹⁴⁰ Nažalost, tek *nakon* što smo ih dešifrirali, među Antunovim papirima otkrili smo i listić sa šiframa kojima su dotični odlomci pisani. Prilijepljen je gornjim rubom za poleđinu posljednje stranice dvolista na kojem su *Šifre bez oznake pripadnosti*. Prije lijepljenja bio je presavinut vodoravno na pola pa još na tri dijela, sveden na jednu šestinu dužine lista, a okomito na pola pa opet na pola, sveden tako na četvrtinu širine; natpis *Ziffra cum fratre* upisan je na poljima b3 i c3, dakle na dvama vanjskim kvadratima pregibanog papira. Oni su i tamniji od ostalih, što potvrđuje da su bili češće u doticaju s okolinom; praktično za džep. Na polju c8 istom tintom upisan je broj 8, za koji ne znamo što znači.

¹³⁹ Bečki dvor ih je, čini se, dobro plaćao. U pismu od 1. rujna 1570. nadvojvoda Karlo žali se Vrančiću na veliki trošak, a malu korist od njih: *Sacra Romanorum Caesarea Maiestas, Dominus, et frater noster colendissimus, longo nunc vsu experta est, quam inutiles sumtus incurrerit aliquoties propter incertos, et dubios hinc inde de Thurcarum machinationibus illatos rumores, et perperam dispositos exploratores.* Miller, n. dj. (4), 339-340.

¹⁴⁰ O Mihovilovim šiframa v. Diana Sorić, Milenko Lončar, »Pismom protiv nepozvanih čitatelja: kodirane poruke Mihovila i Antuna Vrančića«, CM, XXII, Split, 2013, 49-75.

Listićem se služio ugledniji brat. Potpora atribuciji, osim činjenice da se nalazi među Antunovim spisima, može biti i sam naslov ovoga malog priručnika, pisan Antunovom rukom kao i ostatak lista. Glasi naime *Ziffra cum (Mi) Antonio Wrancio*, što zacijelo treba čitati kao *Šifra (za Mihovilovo dopisivanje) s Antunom Vrančićem*, i to doslovno tako, budući da se Antun u svom jedinom šifriranom pismu Mihovilu poslužio drugim sustavom.¹⁴¹ Pomagalo je moralo biti načinjeno u dva primjerka, jedan Mihovilu za pisanje, zbog čega ga je Antun i naslovio iz bratove perspektive,¹⁴² drugi Antunu za čitanje. Pred nama je svakako ovaj potonji. Zapis na poleđini koji glasi *Ziffra cum fratre* Antunova je oznaka samom sebi kako bi bez otvaranja znao sadržaj savijenog listića. Čini nam se da bi točnije bilo *Ziffra fratris*.

Terminus ante quem jest prvo Mihovilovo pismo u kojem se poslužio šiframa. Datirano je 6. studenog 1558.¹⁴³ *Terminus post quem* teško je utvrditi. Moglo bi biti da su sastavljene neposredno prije porabe, ali ako znamo da je Antun pisao bratu u šiframa već 1546, mogle bi i bratove biti znatno starije.

Sastavni su dijelovi samo alfabet od dvadeset tri slova sa šiframa i deset *nihil sonantes*.

6. Zaključak

Kao diplomat kralja i cara Ferdinanda I. Antun Vrančić služio se uobičajenom kodiranom komunikacijom. U njegovoj rukopisnoj ostavštini u Budimpešti čuva se pet priručnika za šifriranje. Ovdje prilažemo njihovo tiskano izdanje jer, koliko nam je poznato, to još nije učinjeno. Svaki se priručnik nalazi na jednom listu papira, što je očigledno standardni format. Četiri su Vrančiću bila službeno dodijeljena, a jedan je bio njegov privatni. Na dvama se po zapisima na poleđini razaznaje da su njemu i kolegi Franji Zayu služila za dopisivanje s Ferdinandom za vrijeme prvoga poslanstva u Carigradu. Po tim zapisima nazvali smo ih *Starije* i *Novije šifre Vrančića i Zaya*. Starije su morale biti načinjene prije njihova odlaska na put 1553; novije su prvotno zapravo pripadale trećem kolegi, Augieru Busbecqu, a dane su im 1556. u samom Carigradu, zato što su *Starije* bile došle u nepouzdanu ruku i time u opasnost. Treći priručnik morao je biti uručen Vrančiću nakon povratka iz Turske 1557. radi dopisivanja s Ferdinandovim sinom i pomoćnikom, češkim kraljem Maksimilijanom. Četvrte smo nazvali *Šifre bez oznake pripadnosti*. Po osobama koje se spominju zaključujemo da su morale biti napisane 1559. i namijenjene Vrančićevoj misiji na Zapad, vjerojatno u Englesku.

¹⁴¹ Usp. *ibid.*, 70-72. Moguće je da je sustav u međuvremenu promijenio i služio se istim kojim i Mihovil, no za to nemamo potvrde.

¹⁴² Neobičnost perspektive prouzročila je, čini se, pogrešku koja se Antunu potkrala u naslovu: prvo je počeo pisati Mihovilovo ime (*Mi*), da bi to precrtao i napisao svoje.

¹⁴³ Usp. Knjižnica Széchényi, *fol. Lat.* 1681, vol. 3, 236r.

I Busbecqove *Novije šifre* bile su zacijelo zamišljene za zapadnu svrhu, u prvom redu za izvješćivanje o protestantizmu, sudeći po popisu kodiranih riječi na čijem se vrhu nalaze osobe i staleži vladajuće elite, a sve ih povezuje upravo novi vjerski pokret (car Karlo V, njegov sin Filip II, Ferdinand, Maksimilijan, njemački knezovi, papa Pavao IV). Za razliku od njih *Starije šifre* na početku popisa imaju turske dužnosnike. Namjena *Maksimilijanovih šifara* bila je izvješćivanje češkoga kralja o stanju u Transilvaniji i Ugarskoj, što je bilo u skladu s mjestom Vrančićeve crkvene službe, jer je po povratku nagrađen jegarskom biskupskom čašću.

Svi su službeni kriptografski priručnici načinjeni po istom modelu. Na prvom je mjestu šifrirana abeceda s obveznim dodacima: dubletama, »praznim« znakovima i deklinacijom sintagme *Maiestas Vestra*. Obvezna je i najopsežnija rubrika - popis kodiranih riječi, čiji broj raste od pedesetak u *Starijim šiframa* do preko dvjesto u *Šiframa bez oznake*. Posrijedi su najvažnija imena, naslovi i pojmovi u bečkoj vanjskoj politici pedesetih godina 16. stoljeća. Pokušali smo prvo identificirati sve natuknice, a onda shvatiti razloge zašto su izabrane baš te, zašto su nanizane redom kojim su nanizane i kakve su promjene unesene u kasnijim priručnicima.

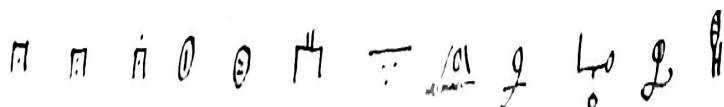
Redovit tematski blok sadrži članove bečkih Habsburgovaca, gdje je postepeno pojavljivanje Ferdinandovih sinova znak njihova ulaženja u politiku. Uz njih tu su njihovi španjolski rođaci, zatim Poljaci kao susjedi i Francuzi kao neprijatelji. Sveta Stolica i Venecija također su česti gosti na popisima. Neizostavna je erdeljska kraljica Izabela sa svojim maloljetnim sinom. Na drugoj su strani Turci, od sultana, velikog vezira, pokrajinskih upravitelja i dragomana do supruge i sinova, i njihov politički okoliš zanimljiv austrijskom dvoru kao moguća protuteža ili pomoć turskoj sili, kao što su perzijski kralj, ruski car, Tataři ili Gruzijci. Ponašanju svakoga od njih trebalo je posvetiti pozornost i izvijestiti središnjicu. Tako se na popisima zrcale sva važna i isprepletena europska i bliskoistočna gibanja i sukobi.

Posebnu, također obaveznu, tematsku cjelinu čine diplomatski i vojni pojmovi. Njihov je broj najviše narastao, od pet najobičnijih u *Starijim šiframa* (mir, rat, primirje, vojska, konjaništvo) do preko stotine u *Šiframa bez oznake*, uključujući sve rodove vojske, oruđe, zemljopisne i kalendarske pojmove do novca i brojeva. Sve je to dobilo posebne kodne oznake ne bi li se otežalo odgonetanje. Šifre omogućavaju uvid u kraljevsku i carsku kriptografsku radionicu, čiji proizvodi se u desetak godina očigledno znatno unaprjeđuju. No usporedba s eventualnim drugim austrijskim i europskim kodnim sustavima predmet je budućih istraživanja.

Duplices   bb   cc   dd   ff   gg   ll   mm   nn   pp   rr   ss   tt

Caesarea Maiestas -----	□	Dux Ferrariae -----	tertius
Rex Bohemiae -----	□≠	Dux Urbini -----	quartus
Archidux Ferdinandus -----	□≠	Dux Mantuae -----	quintus
Archidux Carolus -----	□≠	Gubernator Mediolanensis-	sextus
Rex Hispaniarum -----	□	Ianuenses -----	septimus
Rex Poloniae -----	□	Vice Rex Neapolis -----	octauus
Electores Imperii -----	□	Vice Rex Siciliae -----	nonus
Principes Imperii -----	□	Dux Parmae -----	decimus
Ordines Imperii -----	□	Princeps Turcharum -----	□
Regina Angliae -----	□	Supremus Passa Vesirius --	priores
Romanum Imperium-----	□	Vesirius -----	medio
Rex Daniae-----	□	Beglerbegus Asiae -----	citra
Rex Franciae -----	□	Beglerbegus Graeciae -----	vltra
Delphinus filius eius -----	□	Supremus Classis Praefectus -	littora
(b) Regina Ysabella -----	□	Passa Budensis -----	plurimum
Reginae Ysabellae filius ---	□	Sanziacky -----	pedites
Dux Sabaudiae -----	□	Vaiuoda -----	equites
Princeps Hispaniarum -----	□	Rex Persarum -----	Bellica
Germania -----	1.	Filius Regis Persarum-----	elapsi
Italia -----	2.	Tartari -----	supersunt
Belgia -----	3.	Valachia -----	34.
Gallia -----	4.	Moldauia -----	35.
Pontifex -----	quandoquidem	Passa Bosnensis-----	montibus
Cardinalis -----	sibimet	Passa Themesiensis -----	planicie
Episcopus -----	quemadmodum	Capitaneus Classis	
Magister Hierosolymitanus -	maritima	Danubianae -----	lanceis
Ordo Hierosolimitanus -----	definite	Spahie -----	36.
Veneti -----	primus	Ianitzari -----	37.
42v(a) Dux Florentiae -----	secundus	Moschorum Dux -----	38.
		Georgiani -----	flumina

Martalosi- -----	optime ll	Palotha -----	44. ll
(b) Hispania -----	5.	43r(a) Chiaussius -----	cursu
Hungaria -----	6.	Rebelles -----	quiete
Transilvania -----	7.	Ibrahim interpres -----	omnis
Croatia -----	8.	Ferrath interpres -----	nullus
Dalmatia -----	9.	vrbs -----	
Sclauonia -----	10.	oppidum -----	
Austria -----	11.	villa -----	
Stiria -----	12.	castrum -----	
Bohemia -----	13.	Fluuius -----	
Morauia -----	14.	Lacus -----	
Silesia -----	15.	Danubius -----	66.
Anglia -----	16.	Sauus -----	67.
Portugallia -----	17.	Drauus -----	68.
Neapolis -----	18.	Tibiscus -----	69.
Sicilia -----	19.	Ducati -----	
Roma -----	20.	Asperi -----	minutiae
Venetiae -----	21.	Orator -----	Praefectus
Apulia -----	22.	pax -----	70.
Calabria -----	23.	Inducię-----	71.
Polonia -----	24.	bellum -----	72.
Lithuania -----	25.	tributum -----	73.
Liuonia -----	26.	munus honorarium -----	74.
Prussia -----	27.	pecuniae -----	75.
Russia -----	28.	ver -----	76.
Ancona -----	29.	aestas -----	78.
Tergestum -----	30.	Autumnus -----	79.
Segnia -----	31.	Hyems -----	80.
Oppidum Sancti Viti fluminis	32.	Classis Turcica -----	81.
Ragusium -----	33.	Triremis -----	82.
Asia -----	39.	Biremis -----	83.
Affrica -----	40.	Nazzada -----	84.
Europa -----	41.	bombardae murifrage -----	85.
Vienna -----	42.	bombardae campestres ---	86.
Iaurinum -----	43.		

exercitus - - - - -	87.	Februarius - - - - -	XI
equites - - - - -	naugia	Martius - - - - -	X
pedites - - - - -	lente II	Aprilis - - - - -	IX
(b) Graecia - - - - -	45.	Maius - - - - -	VIII
Bosna - - - - -	46.	Iunius - - - - -	VII
Constantinopolis - - - - -	conseruet	Iulius - - - - -	VI
aut hoc signo - - - - -		Augustus - - - - -	V
Adrianopolis - - - - -	custodiat	September - - - - -	III
vel sic - - - - -		October - - - - -	III
Buda - - - - -	47.	November - - - - -	II
Alba Graeca - - - - -	48.	December - - - - -	XIII
Alba Regalis - - - - -	49.	Maiestas Vestra - - - - -	illo
Strigonium - - - - -	50.	Maiestatis Vestrae - - - - -	illum
The<mi>swar - - - - -	51.	Maiestati Vestrae - - - - -	illi
Lippa - - - - -	52.	Maiestatem Vestram - - - - -	illius
Varadinum - - - - -	53.	Maiestate Vestra - - - - -	ille
Cassouia - - - - -	54.		
Papa - - - - -	55.	NUMERI	
Comaronium - - - - -	56.	1 - - - - -	A
Iula - - - - -	57.	2 - - - - -	B
Posonium - - - - -	58.	3 - - - - -	C
Sopronium - - - - -	59.	4 - - - - -	D
ciuitates montanae - - - - -	60.	5 - - - - -	E
Agria - - - - -	61.	6 - - - - -	F
Zigettum - - - - -	62.	7 - - - - -	G
Zagrabia - - - - -	63.	8 - - - - -	H
Quinqueecclesiae - - - - -	64.	9 - - - - -	I
Insula Comaroniensis - - - - -	65.	10 - - - - -	K
Explorator - - - - -	solerter	11 - - - - -	L
pons - - - - -	88.	12 - - - - -	M
Annus - - - - -		13 - - - - -	N
mensis - - - - -		14 - - - - -	O
dies - - - - -		15 - - - - -	P
43v(a) Ianuarius - - - - -	XII	16 - - - - -	Q

17 -----	R	62 -----	2F
18 -----	S	70 -----	9°
19 -----	T	71 -----	9 ¹
20 -----	V II	72 -----	9 ²
(b) 21 -----	X	80 -----	H
22 -----	Y	81 -----	H
23 -----	Z	90 -----	I
24 -----	Aa	91 -----	I
25 -----	Ab	99 -----	I ₉
26 -----	Ac	100 -----	KK
27 -----	Ad	200 -----	K
28 -----	Ae	et sic de reliquis II	
29 -----	Af	(c) 1000 -----	LL
30 -----	Ⓒ	2000 -----	L ²
31 -----	Ⓓ	3000 -----	L ³
32 -----	Ⓔ	1100 -----	LLKK
33 -----	Ⓕ	2156 -----	L L E F
34 -----	Ⓖ	et sic de reliquis	
et sic de reliquis		ANNVS DOMINI	
40 -----	Ⓓ	1560 -----	H
41 -----	Ⓓ	1561 -----	H ¹
42 -----	Ⓓ	1562 -----	H ²
et sic de reliquis		1563 -----	H ³
50 -----	•E	1564 -----	H ⁴
51 -----	1E	1565 -----	H ⁵
52 -----	2E	1566 -----	H ⁶
60 -----	•F	1567 -----	H ⁷ II
61 -----	1F		

ŠIFRE MIHOVILA VRANČIĆA

44r Ziffra cum (Mi) Antonio Wrancio

a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o
H	7	[7]	n	a	T	⊥	C	g	y	h	o	3	Y
S													
p	q	r	s	t	u	x	y	z					
HH	8	∩	6	đ	p	q	+	4					

Nihil sonantes

⊙ ʹ u π α r u ff y ʹ

44v Ziffra cum fratre

45r <prazna stranica>

ŠIFRE ČEŠKOGA KRALJA MAKSIMILIJANA

45v Alphabetum

A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	V	X	Y	Z
∞	ψ	m	⊙	⊙	∩	Q	∩	⊥	F	6	b	7	Φ	⊕	7	λ	∞	y	ny	13	7	⊕

Duplicatae

Nullae siue vagantes

bb	cc	dd	ff	gg	ll	mm	nn	pp	rr	ss	tt	1. 11 74 ∞. ny ʹ π ∞ ∞
22	12	40	66	pp	rr	gg	31	ʹ	nn	∞	44	

Pal   Maiestas Vestra
Pel   Maiestatis Vestrae
Pil   Maiestati Vestrae

Pol   Maiestatem Vestram
Pul   Maiestate Vestra

(a)	Jam	Agria	Gilim	Franciscus Bebeck
	Jem	Zolnok	Golom	Georgius Bebeck
	Jim	Buda	Gulum	Franciscus Kendy
	Jom	Pesthum	Ma	Melchior Balassa
	Jum	Monkach	Me	Ioannes Terek
	Dex	Castellum Monkach	Mi	Andreas Bathory de Somlyon
	Per	Varadinum	Mo	Gabriel Pereny
	Nal	Giula	Mu	Franciscus Pereny
	Nel	Cassouia	Ba	Georgius Bathory
	Nil	Epperyes	Be	Nicolaus Bathory II
	Nol	Pannonia Superior	(c) Bi	Stephanus Dobo
	Nul	Filek	Bo	Emericus Telekesy
	Par	Montanae Ciuitates	Bu	Ioannes Petew
	Va	Hungaria	Dar	Episcopus Agriensis
	Ve	Transsyluania	Der	Praesidium siue milites Agrienses
	Vi	Transsyluani	Dir	Exercitus Turcharum
	Vo	Saxones	Dor	Exercitus Noster
	Vu	Siculi	Dur	Auxilia Germanorum
	Da	Moldauia	Am	Pedites
	De	Transalpini	Em	Equites
	Di	Vtraque Valachia	Im	Haydones
	Do	Moldauia	Om	Pax
	Du	Transalpina II	Vm	Induciae
(b)	Kan	Tartari	Kar	Bellum
	Ken	Poloni	Ker	Classis Turcica
	Kin	Galli	Kir	Expeditio maritima
	Kon	Turci	Kor	Terrestres Copiae
	Kun	Passa Budensis	Kur	Regia Maiestas
	Ab	Hamza Beghus	Kalam	Imperator Noster
	Eb	Zangziacckii	Kelem	Rex Philippus
	Ib	Princeps Turcharum	Kilim	Archidux Austriae
	Ob	Rex Franciae	Kolom	Rex Poloniae
	Vb	Hruztanus Passa	Kulum	Principes Imperii
	Tu	Quatuor Passae Vesirii	Staryn	Imperii Status II
	Galam	Regina Isabella		
	Gelem	Isabellae filius Ioannes		

Zyffrę serenissimi regis Bohemiae Maximiliani cum Verancio

STARIJE ŠIFRE VRANČIĆA I ZAYA

47r

Alphabetum

A	b	c	d	e	f	g	h	i	k	m	n	o	p	q	R	S	t	u	x	y	z
Errantes siue mutae									Duplices												
									bb	cc	dd	ff	gg	ll	mm	nn	pp	rr	ss	tt	
									10	12	14	16	18	20	19	22	15	13	17		
Mar	Maiestas Vestra						Mir	Maiestati Vestrae						Mur	a Maiestate Vestra						
Mer	Maiestatis Vestrae						Mor	Maiestatem Vestram													

(a)	Ille	Imperator Turcorum	Mol	Cracouia
	Ipse	Rex Franciae	Mul	Silesia
	La	Hruztanus Passa	Kara	Hungaria
	Le	Achmat Passa	Ker	Dalmatia
	Li	Haidar Passa	Kyry	Transyluania II
	Lo	Ibram Passa	(c) Ra	Pax
	Lu	Rex Persarum	Re	Induciae
	Kan	Constantinopolis	Ri	bellum
	Ken	Adrianopolis	Ro	exercitus
	Kin	Belgradum	Ru	Equites
	Kon	Ragusium	Dam	Vienna
	Kun	Ragusini II	Dem	Austria
(b)	Nam	Imperator noster	Dim	Imperium
	Nem	Rex Romanorum	Dom	Principes Imperii
	Nim	Rex Poloniae	Dum	Buda
	Nom	Rex Maximilianus	Kalu	Bohemia
	Num	Regina Bona	Kelim	Praga
	Mal	Regina Isabella	Galam	Rex Portugaliae II
	Mel	Reginae Isabellae filius	(d) Va	Bailus Venetus
	Mil	Petrus Petrowyth	Ve	Veneti

Vi	Allibeg Interpres	Nol	Slauonia
Vo	Georgiani	Nul	Segnia
Vu	Classis Turcica	Par	Mare Adriaticum
Nal	Transalpinus	Per	Tergestum
Nel	Bosna	Pir	Neapolis
Nil	Croatia		

Alphabetum amanuense

A	b	C	D	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o	p	q	r	t	u	x	y	z
ϕ	7	ll	+	x	g	α	α	⊙	u	≠	u	ff	π	□	3	f	ff	7	8	ff	u

Errantes siue mutae

47v Zyffra, quae prior data fuit. Verantii, et Zaii

NOVIJE ŠIFRE VRANČIĆA I ZAYA

48r Zyffra posterius data ...

48v

A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	V	X	Y	Z
8	9	F	⊙	□	π	g	7	#	β	ff	χ	ll	u	λ	π	Γ	8	⊙	≠	v	10	κ
to	5	F	Δ	□	v	9	7	M	5	e	v	⊙	ll	8	to	□	8	⊙	≠	⊙	3	S

Errantes sive nullae

α	γ	7	m	T	b	g	p	Dup- lices	bb	cc	dd	ff	gg	ll	mm	nn	pp	rr	ss	ff
7	h	#	R	l	ll	lll			10	30	5	70	35	20	2	17	93	18	15	100

Dor Stur Car Mir Bol

Datum	ll	Ego	Maiestas Vestra	Nomen Domini Augerii a Busbeck
Die	v	Illum	Maiestati Vestrae	
Mense	Λ	Temet	Maiestate Vestra	
Anno	ff	Sibi	Maiestatis Vestrae	
		Tibi	Maiestatem Vestram	

(a)	Ab	Imperator Romanorum	(c)	O4	Ragusium
	eb	Rex Romanorum		Ba	Georgiani
	ib	Rex Maximilianus		Salam	Germania
	ob	Archidux Ferdinandus		Gelem	Hungaria
	ub	Romanorum Imperium		Kili	Transsylvania
	Va	Electores Imperii		Solu	Austria
	ue	Principes Imperii		Rumi	Vienna
	ui	Papa		Hala	Polonia
	uo	Cardinales		Stel	Lithuania
	uu	Roma		Lumber	Cracouia
	Sar	Rex Poloniae		Sibilia	Bohemia
	ser	Filius Imperatoriae Maiestatis		Soruar	Silesia
	sir	Rex Portugalliae		Stap	Bosna
	sor	Veneti		Step	Croacia
	sur	Venetiae		Stip	Slauonia
	Ta	Regina Bona		Stop	Dalmatia
	te	Regina Ysabella		Stup	Tergestum
	ti	Reginae Ysabellae filius		Olimut	Segnia
	to	Rex Franciae		Kara	Neapolis
	tu	Principes Italiae		Somor	Mare Adriaticum
	Af	Vaiuoda Moldaus		Ir	Pax
	ef	Vaiuoda Transalpinus		Vr	Induciae
(b)	Nal	Imperator Turcarum	(d)	Rutz	Bellum
	nel	Rex Persarum		Holob	Exercitus
	nil	Vxor principis Turcae		Starbo	Pedites
	nol	Hrustanus Passa		Zarob	Equites
	nul	Zinan Passa		Ho	Beglerbegus Asiae
	Map	Ahmatt Passa		Hath	Beglerbegus Graeciae
	mep	Ibraim Passa		Hunt	Beglerbegus
	mip	Asia		Galg	Droguth
	mop	Persia		Ses	Classis Turcica
	mup	Mare		Bis	Capitaneus
	Ran	Constantinopolis		Con	Diuanum
	ren	Adrianopolis		Cun	Strigonium
	rin	Belgradum		Can	Alba Regalis
	ron	Buda		Hilim	Anglia
	run	Passa Budensis		Inf	Francia
	Par	Ibrainbeg interpres		Hesp	Italia
	per	Baiazetes filius turcae		Occa	Hispania
	pir	Zelimus filius turcae		Fili	Naues
	por	Allybeg interpres		Tumu	Triremes
	pur	Interpres Mahmuth		Scadi	Biremes seu fuste
	I4	Ragusini		Duck	Bailus Venetus
				Luck	Orator Gallus

Dux Florentie	secundus	Hispania	5.
Dux Ferrarie	tertius	Hungaria	6.
Dux Urbini	quartus	Transilvania	7.
Dux Mantue	quintus	Croatia	8.
Gubernator Mediolanen	sextus	Dalmatia	9.
Januenses	septimus	Sclavonia	10.
Nice Rex Neapolis	octavus	Austria	11.
Nice Rex Sicilia	nonus	Stiria	12.
Dux Parme	decimus	Bohemia	13.
Princeps Turchar	11.	Moravia	14.
Supremus Paps Vesig	princeps	Silesia	15.
Vesigius	medius	Anglia	16.
Beglerbegus Asie	citra	Portugallia	17.
Beglerbegus Gracie	ltra	Neapolis	18.
Supremus Capis Pogolus	Litora	Sicilia	19.
Papa Budensis	placimam	Roma	20.
Sanziacky	partes	Venetia	21.
Navigada	equites	Apulia	22.
Rex Persarum	Bellicis	Calabria	23.
Filius Regis Persar	elapsi	Polonia	24.
Tartari	superstent	Lituania	25.
Valachia	34.	Leuania	26.
Moldavia	35.	Prussia	27.
Papa Bohemensis	montibus	Russia	28.
Papsi Bemesien	placicio	Ancona	29.
Cap. Clavis Danubiana	Lanceis	Tergeton	30.
Spadic	36.	Segnia	31.
Jamizari	37.	Oppidi S. viti flaminis	32.
Mosciorum dux	38.	Ragusium	33.
Georgiani	flumina	Asia	39.
Martalosi	optime	Africa	40.
		Europa	41.
		Niemma	42.
		Jaczinum	43.
		Palotsa	44.

Slika 2. Šifre bez oznake pripadnosti, Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 42v
(Uz odobrenje Országos Széchényi Könyvtár)

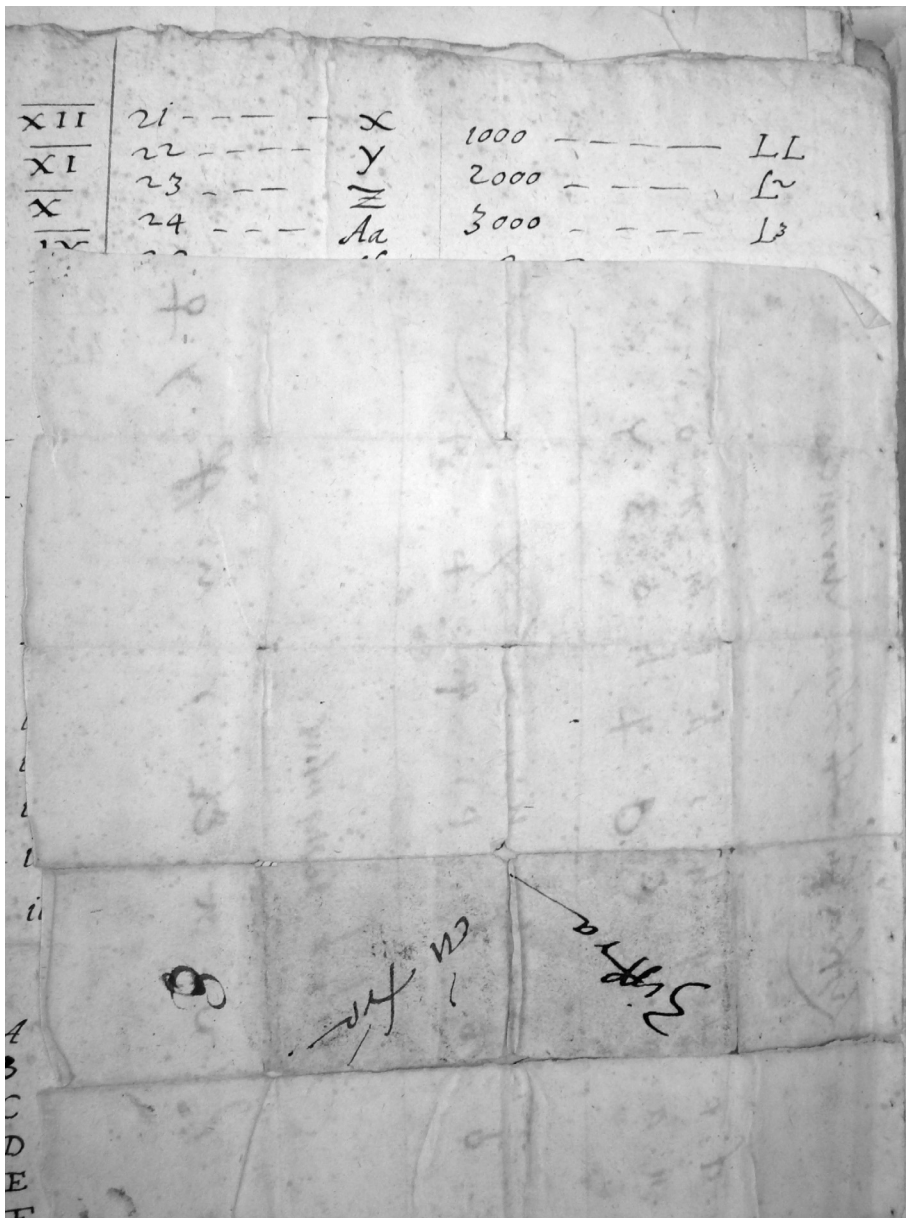
		43 167	
Cicilius	-----	cursu	
Rebelle	-----	quiete	
Iherosim interpres	-----	omnis	
Ferratis interpres	-----	nullus	
Aras	-----	⊙	
Oppidum	-----	⊙	
Silla	-----	⊙	
Castrum	-----	⊙	
Flautus	-----	≡	
Lacus	-----	≡	
Danubius	-----	86.	
Sauus	-----	67.	
Dravus	-----	68.	
Tibiscus	-----	69.	
Pucati	-----	⊗	
Asperi	-----	minutic	
Orator	-----	Perfectus	
pa	-----	70.	
Inducit	-----	71.	
Bellum	-----	72.	
tributum	-----	73.	
munus honorarium	-----	74.	
pecunie	-----	75.	
ver	-----	76.	
Atlas	-----	78.	
Altanmus	-----	79.	
Hvens	-----	80.	
Albis Tracica	-----	81.	
Trizernis	-----	82.	
Biremis	-----	83.	
Narada	-----	84.	
bombarda micifraga	-----	85.	
bombarda campestris	-----	86.	
exercitus	-----	87.	
equites	-----	naugia	
pedites	-----	Lente	
Gracia	-----	45.	
Bosna	-----	46.	
Constantinopolis	-----	conferuet	
aut hoc signo	-----	⊕	
Adrianopolis	-----	Custodiat	
vel sic	-----	⊗	
Buda	-----	47.	
Alba Graeca	-----	48.	
Alba Regalis	-----	49.	
Brigomium	-----	50.	
Trigvar	-----	51.	
Lippa	-----	52.	
Varadinum	-----	53.	
Castellum	-----	54.	
Papa	-----	55.	
Comaromium	-----	56.	
Jula	-----	57.	
Basomium	-----	58.	
Sopromium	-----	59.	
Civitates montane	-----	60.	
Agria	-----	61.	
Zigetum	-----	62.	
Zagrabia	-----	63.	
Quinq' ecclesie	-----	64.	
Insula Comaromien'	-----	65.	
Explorator	-----	solertior	
pons	-----	88.	
Annus	-----	≡	
mensis	-----	≡	
dies	-----	om ^u	

Slika 3. Šifre bez oznake pripadnosti, Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 43r
(Uz odobrenje Országos Széchényi Könyvtár)

Januarius	--- XII	21	---	X	1000	---	LL
Februarius	--- XI	22	---	Y	2000	---	L ²
Martius	--- X	23	---	Z	3000	---	L ³
Aprilis	--- IX	24	---	Aa			
Maius	--- VIII	25	---	Ab			
Junius	--- VII	26	---	Ac	1100	---	LLKK
Julius	--- VI	27	---	Ad	2156	---	L ² L ² EF
Augustus	--- V	28	---	Ae			
September	--- IIII	29	---	Af			
October	--- IIII	30	---	C			
November	--- II	31	---	C			
December	--- XII	32	---	C			
December	--- XII	33	---	C	1560	---	
December	--- XII	34	---	C	1561	---	
December	--- XII	35	---	C	1562	---	
December	--- XII	36	---	C	1563	---	
December	--- XII	37	---	C	1564	---	
December	--- XII	38	---	C	1565	---	
December	--- XII	39	---	C	1566	---	
December	--- XII	40	---	C	1567	---	
December	--- XII	41	---	C			
December	--- XII	42	---	C			
December	--- XII	43	---	C			
December	--- XII	44	---	C			
December	--- XII	45	---	C			
December	--- XII	46	---	C			
December	--- XII	47	---	C			
December	--- XII	48	---	C			
December	--- XII	49	---	C			
December	--- XII	50	---	C			
December	--- XII	51	---	C			
December	--- XII	52	---	C			
December	--- XII	53	---	C			
December	--- XII	54	---	C			
December	--- XII	55	---	C			
December	--- XII	56	---	C			
December	--- XII	57	---	C			
December	--- XII	58	---	C			
December	--- XII	59	---	C			
December	--- XII	60	---	C			
December	--- XII	61	---	C			
December	--- XII	62	---	C			
December	--- XII	63	---	C			
December	--- XII	64	---	C			
December	--- XII	65	---	C			
December	--- XII	66	---	C			
December	--- XII	67	---	C			
December	--- XII	68	---	C			
December	--- XII	69	---	C			
December	--- XII	70	---	C			
December	--- XII	71	---	C			
December	--- XII	72	---	C			
December	--- XII	73	---	C			
December	--- XII	74	---	C			
December	--- XII	75	---	C			
December	--- XII	76	---	C			
December	--- XII	77	---	C			
December	--- XII	78	---	C			
December	--- XII	79	---	C			
December	--- XII	80	---	C			
December	--- XII	81	---	C			
December	--- XII	82	---	C			
December	--- XII	83	---	C			
December	--- XII	84	---	C			
December	--- XII	85	---	C			
December	--- XII	86	---	C			
December	--- XII	87	---	C			
December	--- XII	88	---	C			
December	--- XII	89	---	C			
December	--- XII	90	---	C			
December	--- XII	91	---	C			
December	--- XII	92	---	C			
December	--- XII	93	---	C			
December	--- XII	94	---	C			
December	--- XII	95	---	C			
December	--- XII	96	---	C			
December	--- XII	97	---	C			
December	--- XII	98	---	C			
December	--- XII	99	---	C			
December	--- XII	100	---	C			
December	--- XII	200	---	C			

Slika 4. Šifre bez oznake pripadnosti, Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 43v
(Uz odobrenje Országos Széchényi Könyvtár)

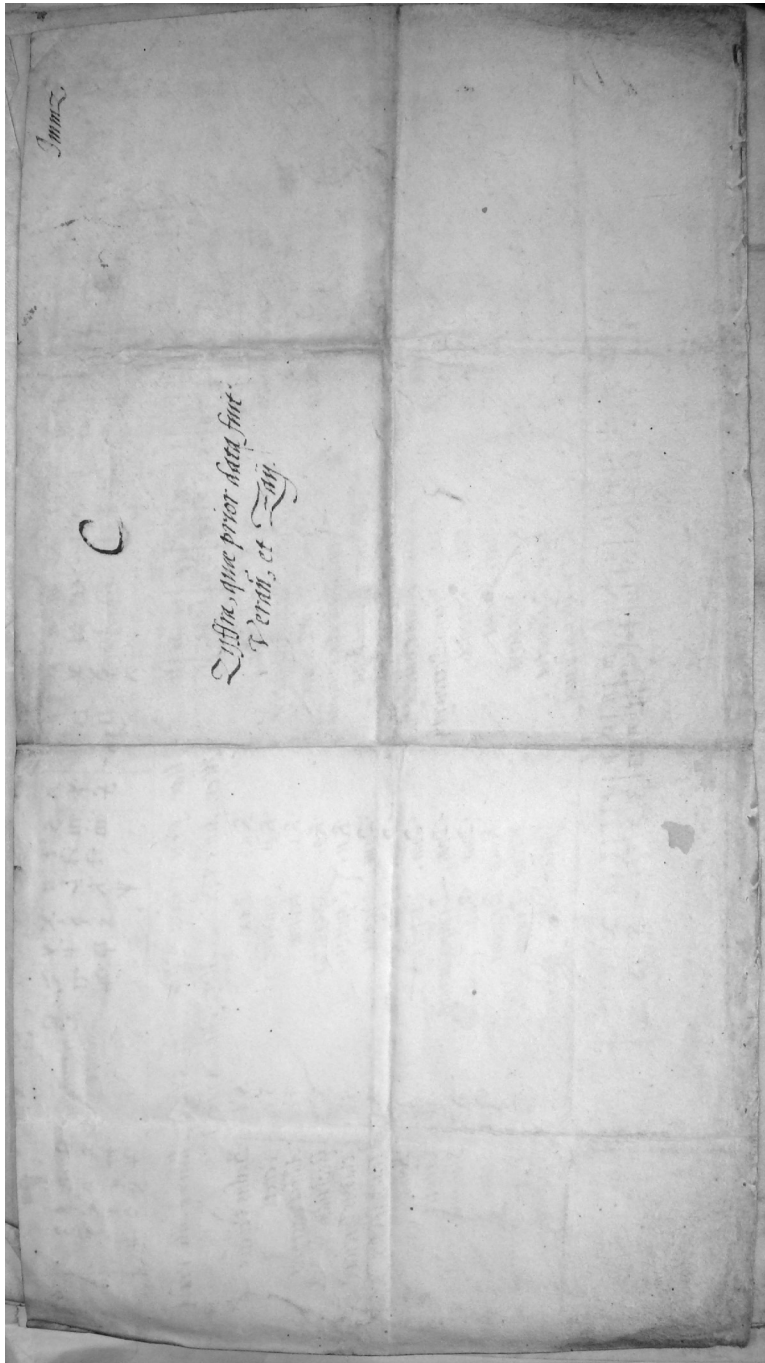
Slika 6. Šifre Mihovila Vrančića, Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 44v
(cedulja prilijepljena gornjim rubom uz desni rub Fol. Lat. 4006/I, 43v)
(Uz odobrenje Országos Széchényi Könyvtár)

Slika 10. Starije šifre Vrančića i Zaya, Széchényi, Fol. Lat. 4006/I, 47v
(Uz odobrenje Országos Széchényi Könyvtár)

Milenko Lončar and Diana Sorić

USING SCRIPT AGAINST UNDESIRABLE READERS III:
VRANČIĆ'S CODING AIDS

Coded letters in the 16th century were common in European diplomatic communication. Much involved in this practice was the Croatian-Hungarian humanist Antun Vrančić (1504-1572), as diplomat first in the service of the Transylvanian and then from the middle of the century of the Austrian court. Vrančić's secret correspondence with the court of Vienna and with his brother Mihovil has come down to us (for the latter, cf. papers of M. Lončar and D. Sorić in CM XXII and CM XXIII).

But in the Vrančić Papers in the Hungarian Széchényi National Library five of his coding aids are kept, four of them official and one private. The official manuals were given him by the Viennese court on various occasions, and he himself compiled the other for correspondence with his brother Mihovil. We have named them from the marks on them (or from their want of any mark).

1. Older codes of Antun Vrančić and Ferenc Zay
2. Newer codes of Antun Vrančić and Ferenc Zay
3. Codes of King Maximilian
4. Codes with no mark of belonging
5. Codes of Mihovil Vrančić

All four official code books are composed in a similar way. They consist of obligatory sections: alphabets, doublet characters, empty characters (used for duping uninvited readers), declinations of the expression *Maiestas Vestra* and a list of various words – all with pertaining codes; bigger manuals also have the occasional added section. Only the *Codes of Mihovil Vrančić* contains no list of various words. Characters of the Latin and Greek alphabets are usually used as a secret script, either »pure« or with additions (lines, circles, crosses), in addition to Arabic numbers or particular characters.

The list of coded words contains a selection of the most important names, titles and terms of Austrian foreign policy of the 1550s. The number of words on the list increased over the course of time, from fifty or so in the *Older Codes* to more than two hundred in *Codes with no mark of belonging*. The purpose was to make unauthorised decoding more difficult, for even if the actual alphabet were decoded, the most important concepts would remain concealed behind their own codes.

1. *The Older Codes of Antun Vrančić and Ferenc Zay* is originally entitled *Ziffra, quae prior data fuit. Verantii, et Zaii*. The title enables it to be dated quite simply, since Vrančić and Zay ran Ferdinand's mission in Istanbul from 1553 to 1557. The manual must have been handed to them before they left for their journey.

It is interesting that this manual was withdrawn from service in March 1557. It was also possessed by Ferdinand's confidant Dominik de Gaztelu, but after his death it got into the hands of some secretary of his and was considered thus unreliable and replaced with another.

It is uncommon that mistakes should have made their way into the alphabet. First of all the character *l* was missed out, and then added at the end of the table. At the bottom of the list is one more alphabet with a reduced number of characters for coding. But in it, the letter *s* is missing.

The list of words in this manual is divided, as it is in the others, into several recognisable units. The first twelve places are occupied by persons from Ottoman political life (*Imperator Turcorum, Rex Franciae, Hruztanus Passa...*) and the most important Turkish cities (*Constantinopolis, Adrianopolis, Belgradum...*). It is interesting that the *king of France* should have been included into the Ottoman group. At this moment Henri II was on the throne (1547-1559), with whose father, Francois I, Ferdinand's brother Charles V (1519-1558) had been at war for almost the whole of the first half of the 16th century for the sake of European hegemony. Henri II, following in his father's footsteps, was allied with Suleiman the Magnificent (1520-1566). That the *Older Codes* was created expressly for the Istanbul mission can be concluded from the first part of the list being taken up with a Turkish circle of persons and cities.

Then comes an equally large Austrian circle (*Imperator noster, Rex Romanorum, Rex Poloniae..., Cracouia, Silesia, Hungaria...*) in which Transylvania makes up a smaller circle (*Regina Isabella, Reginae Isabellae filius, Petrus Petrowyth...*); in it Austrian interests are opposed to local and Turkish.

Alternating to the end of the list are two Austrian sets of concepts, one Turkish and a military political and Venetian. All these things are of recognisably great interest to the Austrians and so it was necessary to code them separately.

2. *Newer Codes of Antun Vrančić and Ferenc Zay* must be the codes that replaced the *Older*. It contains a non-standard section, that is a code for the name of Ferdinand's confidant Augier Ghislain de Busbecq (1522-1592), who travelled to Istanbul in 1554 and once again in 1556. He was supplied with a coding manual *superioribus annis* (Ferdinand's expression from a letter to Vrančić and Zay, 1557), which would mean – before he set out on his journey. This dating is confirmed by Bayazet and Selim (Sultan, 1566-1574) being on the list, and Mustapha, who was murdered on 6 October 1553, not (this date would be the *terminus post quem*). In addition, Haydar-Pasha, found on the previous list, was pensioned off in 1552 and was replaced in the *Newer Codes* by Sinan-Pasha, which would point to these codes being considerably later than the *Older*. But a confirmation of the hypothesis that this is a manual that was created instead of the *Older* can be found in the fact that letters from the Ottoman capital that are written precisely in these codes are extant.

The list of concepts in the *Newer Codes*, as well as being more than half as long again, has in the first twenty places the names of persons and geographical areas from the Austrian and Western circle. This is a considerable difference from the older list, where the first part is occupied by the Turkish circle. (The reason for this might be that the *Newer Codes* was given to Vrančić and colleague at a later date, and improvised; it was really a list of Busbecq's codes, which were almost certainly made for other purposes.) The beginning belongs to the Habsburgs, German princes, the Vatican, the king of Poland and Philip II of Spain. Judging from this, the main purpose might have been to track Protestantism and actions against it, for this is what links the first twelve entries. Many of the German princes had embraced the new religious movement, which enjoyed toleration even in Poland. Charles V and, still more, his son Philip were fierce opponents of it and undertook punitive expeditions against their heretical subjects, the most ardent urgings coming from Rome. (Listing the Roman Curia was an important novelty.) The Austrian branch of the dynasty was a little more permissive, particularly Maximilian (1564-1576), which in 1555 resulted in the Augsburg Settlement at which the celebrated principle *cuius regio, illius religio* was established. If the codes were not actually devised because of Lutheranism, the main orientation was nevertheless certainly Westward-looking.

In the Turkish circle, among the twelve entries the most important appearance was made by the *wife of the Turkish leader*, in the third place. This is in line with the stories about the huge influence exerted on Suleiman by Roxelana.

In several small thematic series in the sequel the Austrian circle of lands and cities, military-political ideas are listed, then the Turkish circle of lower-ranked persons and some other terms.

3. *Codes of King Maximilian* was – judging from the list of various concepts – meant for a more closely defined purpose, that is, the monitoring of the situation in Hungary and Transylvania. The Austrian Habsburgs wanted to put into effect their rights to Transylvania, which, out of fear of them, had accepted the embrace of the Ottomans. Suleiman's intention was to advance on Hungarian ground, which in the middle of the forties and fifties had split with his military wedge into east and west. The composition of this codebook can almost certainly be dated to the last months of 1559, since in the list of words there are names of Transylvanian magnates Ferenc Bebek and the Kendy brothers, who were killed on September 1, 1558. Also given is the name of Queen Bona of Poland, although she had died in autumn, 1557, but seemed nevertheless to have stayed on the list from the two previous lists thanks to the inertia of the court administration. The year 1558 fits in well with Vrančić's biography. At the end of the previous year he had returned from his four-year mission in Istanbul. He was immediately after that appointed bishop of Eger. From there he would have been able to give first-hand information about the situation in Transylvania, with which Maximilian was clearly particularly charged.

A particular feature of the *Maximilian Codes* is that it is primarily concerned with Hungarian and Transylvanian geography, with somewhat fewer than twenty entries. After them comes an equally large Turkish block of peoples and supremos, and then a block of Transylvanian magnates. To the end there are some other military and political concepts and a set of rulers from the Austrian sphere.

4. *Codes with no mark of belonging* is the largest; this is primarily the result of a list of some two hundred ranks, names, titles and concepts. It can be seen how much the catalogue has been enlarged since the previous codebooks: it is three times as big as the *Codes of King Maximilian* and the *Newer Codes*, and almost fivefold the *Older*. It seems then that the system worked well and was being constantly updated, the reason for which was for certain the greater security of what was written. *Codes with no mark of belonging* is also the youngest version. At the end of the list we can find codes for 1560-1567. We think that this indicates the period meant for the use of the book. This in turn would indicate that it was composed in 1560 or just before, but certainly after 1558, since the first entry is for *Cesarea Maiestas*, which must refer to Ferdinand I, and he was crowned Holy Roman Emperor in 1558 (reigning until 1564).

Since almost the first forty places in the list are given to the West and only the next score to the East (with the Turks heading it), it seems that this system of codes was not meant for Vrančić's reports from the two diplomatic missions in Istanbul, which is confirmed by the timing being wrong. Vrančić's first mission to the Bosphorus lasted from 1553 to 1557, which is too early, and the second from 1567 to 1568, which is again out of the range in the other direction. But in 1559 Ferdinand had invited Antun to Augsburg and prepared him to undertake missions to England and Rome. This journey did not in the end come off, but it might have been the occasion for which Vrančić obtained this manual. Finally, on the list immediately after the immediate Habsburg circle and the most influential German estates came *Regina Angliae* – in other words, Elizabeth I (1558-1603). The high place that she occupied on the list is certainly to do with negotiations about her marriage to the third son of Ferdinand, Archduke Charles. These talks were being held precisely in 1559 (and again in 1564 and 1568). The Vatican was also at the top of the list.

Politically perhaps the most important new departure was that those in power in the cities of North Italy and Naples and Sicily were included. This is clearly the consequence of the war that was waged in Italy between Philip II on the one hand and Pope Paul IV (1555-1559) and Henri II on the other, ending with the French signing their defeat at Cateau-Cambrésis in 1559. Also included in the list is the victorious general Emmanuel Philibert of Savoy (entitled *Dux Sabaudiae*).

The rest of the list contains the usual subject units. As in the previous lists we first tried to identify all the entries, and then to understand why they were chosen, and why they were listed in the given order and what changes had taken place since the previous lists.

5. *Codes of Mihovil Vrančić*. Antun Vrančić used his professional skills for private purposes as well. He composed two copies of an aid to be used in his correspondence with his closest brother, Mihovil. The specimen preserved must all in all be that which he used for reading his brother's letters.

An edition for all the five coding manuals has been published by way of appendix to this paper. They have thus become accessible to researchers into European cryptography of the early Modern Period.

Key words: Antun Vrančić, Ferdinand I, Maximilian II, Habsburgs, Ottomans, codes